...KITOB PALATASI
INV.№

O‘zbekiston adabiyoti va san’ati

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ • Haftalik gazeta • 1956-yil 4-yanvardan chiqa boshlagan • 2004-yil, 26-noyabr • № 47 (3773)

ВАТАН АДАБИЁТИДАН БИР САБОҚ

Ўзбек адабиётида ёрқин из қолдирган атоқли адиб Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек таваллудига юз йил тўлаётир. Хўш, Ойбек тўғрисида биз ёшлар нималарни биламиз? Истаган мактаб ўқувчиси ёки талабадан "Ойбек ким бўлган?" деб сўрасангиз "ёзувчи" ёки "шоир" деб жавоб беради. Чунки ҳар қандай "иккичи"ям "Адабиёт" дарслигида бир марта бўлса-да Ойбекнинг суратини кўрган. "Аъло"чилар эса шу сурат тагидаги уч-тўрт қатор таржимаи ҳол, ёзувчи асаридан келтирилган кичик парчани ўқишган. Аксарият талабалар нафақат Ойбек ижоди, балки бутун адабиётимиздан асосан дарсликлар орқалигина хабардор, десам янглишмайман. Бунинг сабаблари кўп. "Замонавий" ёшлар учун "китоб ўқиш" — модадан қолган машғулот, китоб ўқийдиганлар эса, уларнинг назарида, "зерикарли одамлар". Уларни қўя туринг, талабалар орасида ўзини китобхон деб билганларимиз ҳам кейинги пайтларда бадиий асар ўқишга етарлича вақт тополмаётгани сир эмас. Телевидение, радио, интернетдан қўлимиз бўшамаяпти. Ўқисак ҳам, асосан, европа ёки америка ёзувчилари асарларини ўқиймиз. Хорижий тилларни яхши ўзлаштирганларимиз орасида чет эл ижодкорлари асарларини ўрганишга бўлган қизиқишимиз ортиб бормоқда. Лекин китобхонлик, умуман, маърифатнинг ватани ҳисобланган юртимиз адиблари ижодига эътибор сусайган. Масалан, ўзим ҳам охирги марта қачон ўзбекча роман ўқиганимни эслолмайман.

Яқинда "Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетасида атоқли адабиётшунос олим ва таржимон Озод Шарафиддиновнинг Ойбек ижодига бағишланган "Миллатни уйғотган адиб" сарлавҳали мақоласини ўқидим. Мақола менга жуда маъқул бўлди. Чунки таъсирчан, самимий тилда ҳикояга ўхшатиб ёзилган. Лекин асосийси бу эмас. Муҳими — мақолани ўқигач, адабиётимиз тарихида ёрқин юлдуз бўлган ёзувчи Ойбек ижодига қизиқишим ортди. Муаллиф Ойбек, Ғафур Ғулом каби адиблар билан бир даврда яшаб, уларнинг суҳбатидан баҳраманд бўлганидан ўзини энг бахтли одам деб ҳисоблашини, "Навоий" ва "Қутлуғ қон" романлари мазмун жиҳатдан ҳам, бадиият жиҳатидан ҳам жаҳон адабиётининг энг сара асарлардан қолишмаслигини эътироф этган ва шунга ишонтирган.

Мақоланинг, айниқса, Ойбекнинг адолат йўлида ўта хавфли ва аёвсиз совет мафкурасига қарши бора олгани, 1927 йили "буржуа зиёлиси" ҳисобланган Чўлпонни қўллаб-қувватлагини ҳақидаги қисми жуда таъсирчан. Ўшанда Ойбек бор-йўғи 22 ёшда бўлган экан. Ойбекнинг билим юртида ўқиган пайтларида ҳам ҳақиқат учун охиригача курашувчи, ташаббускор талабалардан бўлгани биз учун ибратлидир.

Ойбек ҳаётининг сўнгги йиллар жуда оғир кечганини Озод Шарафиддинов яхши ҳикоя қилган. Файзиев деган одам "Навоий" романи учун ёзувчини ноҳақ миллатчиликда айблагач, Ойбекка маломат тошлари ёғила бошлайди. Бўҳтонни кўтара олмаган Ойбек оғир касалликка чалинади. Кўп вақт ўтмай ўша одам зиёлилар эътиборидан қолиб, ёрдам сўраб ёзувчининг олдига ўзи келади. Ойбек уни кечиради ва диссертациясига ижобий тақриз беради. "Ўшанда анча вақтгача мен Ойбек аканинг нега бу одамнинг гуноҳини кечиргани сабабини англаёлмай юрдим. Менга қолса, шахсан мен уни кечира олмасдим", деб ёзади Озод Шарафиддинов.

Ростдан ҳам, бу даражада кечиримли бўлиш ҳамманинг қўлидан келавермайди.

"Миллатни уйғотган адиб" мақоласи бизнинг диққатимизни Ойбек ижоди ва шахсига тортди, у Ватан адабиётидан берилган бир сабоқ каби таъсир қилди. Ўзим "Навоий" ва "Қутлуғ қон" романларини ўқиб чиқишни режалаштириб қўйдим.

Алишер ОТАБОЕВ,
Жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факултети талабаси

Акс-садо

ТАНИШ ЧЕҲРАЛАР

Фотиманинг чарақлаб турган чеҳрасига боқиб туриб, беихтиёр халқ орасида юрувчи "отасига ўхшаган қизлар бахтли бўладилар" деган ибора хаёлимга келди.

Агар шу гап тўғри бўлса, унда Фотима икки карра бахтли инсонлар сирасига киради. Чунки у отаси, машҳур актёр Туғон Режаматовга фақат ташқи томондангина қуйиб қўйгандек ўхшамайди. Унинг танлаган йўли, ҳаётини бағишлашга қарор қилган касби — актёрлик ҳам отасининг ижод йўли билан бир хил.

Назаримда, бошқача бўлиши мумкин ҳам эмасди. Сабаби, Фотиманинг ҳаёт ва ижод йўли мазмунини яна бир инсон, унинг онаси ва устози — халқимизнинг севимли санъаткорларидан бири Ширин Азизова ўзининг маслаҳатлари ва ўгитлари билан тўлдириб турибди.

Бугунги кунда Ўзбекистон Ёшлар театрининг етакчи актрисаси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Фотима Режаматова иккита катта санъаткорнинг фарзанди ва улар ишининг давомчиси бўлиш зиммасига қанчалик масъулият юклаб турганини яхши тушунади. Шунинг учун ҳам бугун актриса театр саҳнасида ва экранда яратаётган образлар ранг-баранглиги, ўзига хослиги, юксак ижро маҳорати билан томошабинлар ҳамда мутахассисларнинг ҳурмат-эътирофига сазовор бўлиб келяпти.

Г.УМАРОВА

Шеърий лаҳза

Рамз БОБОЖОН
Ўзбекистон халқ шоири

СЕН ТУҒИЛГАН КУН

Азизим,
неварам, сен туғилган кун
Менинг хотирамда гўёки дастхат...
Йигирма беш ёш бу — умрингдан учқун,
Йигит юрагингда ўтли ҳарорат.

Мен сени авайлаб ўстирдим, болам,
Ҳамон авайлайман,
ҳамон суяман...
Сен менга суянчиқ,
сен менинг қалъам,
Ҳатто бир ғишт кўчса бевақт, куяман.

Улғай!
Тақдир тоши сенинг қўлингда,
Тарозуга қўйсанг, топар эътибор...
Мабодо қароқчи чиқса йўлингда,
Унга аёвсиз бўл,
ҳушёр бўл, ҳушёр!

Истайман, сен юксак чўққиларга чиқ!
Шуҳрат юзланганда бўлмагил хасис...
Истиқбол эшиги сен учун очиқ,
Менинг давомчимсан, азизим,
Азиз!

Олис йўлда ҳали кўпдир "ўйин"лар,
Ғирром ўйинчини жўмард ютади.
Ҳали олдиндадир энг яхши кунлар,
Энг яхши соатлар сени кутади!

Ўзим ўқиймам

Икки палатали парламент ва маҳаллий кенгашларга бўладиган сайловга атиги бир ойгина вақт қолди. Жойларда депутатликка номзодлар билан учрашувлар ҳам бошланаётир. Ҳар бир номзод сайловчиларни ўз дастури билан таништириб, жуда катта масъулиятни зиммасига олмоқда.

Албатта, уларга «балли» деймиз. Фақат депутат бўлиб сайлангач, улар ўз дастурлари, ваъдаларига нечоғлик содиқ

СОБИҚ ДЕПУТАТЛАР ҲАМ ТАКЛИФ ЭТИЛСА...

қоладилар? Мана шу савол номзодлар билан учрашув кезлари кўпчиликни қизиқтиради. Шу боис мен бир таклифни илгари сурмоқчиман. Номзодлар билан бўлаётган учрашувларга шу округдан аввалги сайловда «оқ йўл» олган халқ вакиллари ҳам таклиф этилса. Майли, ҳисоб бермасалар ҳам, ҳар ҳолда, халқнинг кўз ўнгида туришса, ёмон бўлмасди. Кекса бир сайловчи сифатида айтишим мумкинки, ҳали шу чоққача бирор бир депутатнинг ўз ваколати охирида сайловчилари ҳузурига келиб «Менга ишонч билдирган эдинглар, мана бу-мана бу ишларни, ваъдаларни бажардим, мана бунисининг эса иложи бўлмади...» деганини эшитган эмасман. Бу таклиф анъанага айланса, нур устига нур бўларди. Аввало, ваъда бераётган номзод ўз сўзида туриши учун жиддий масъулият сезади. Ўз ваъдаларини унутган айрим депутатлар эса элнинг назаридан қолиш қанчалар оғир бўлишини юракдан ҳис этган бўларди. Натижада, энг муносиб номзодларни танлаш имкониятимиз янада ошарди.

Абдусаттор АМИРОВ,
сайловчи

СИРЛИ БИТИКЛАР

Аҳмад Яссавий муҳри ва хонақоси ҳалқаларидаги ёзувлар

Каримжон Тойжонов аслида биолог. Шунга қарамай, у адабиёт ихлосманди, санъат мухлиси. Бу соҳага ҳам чин муҳаббат билан ёндашади. Шу боис бошқалар назарига тушмаган янгиликларни топади, улар ҳақида илмий асосли мақолалар ёзади.

Бундан қарийб тўққиз йил муқаддам газетамизда ("ЎзАС", 1996 йил 5 апрел) "Сирли ҳалқалар" мақоласи эълон этилган эди.

Муаллиф шундан кейин ҳам ушбу мавзудаги изланишларини изчил давом эттирди. Шарқшунос олимлар билан яқиндан ҳамкорлик қилди. Янги маълумотларни аниқлади. Қуйида муаллифнинг бу борадаги энг кейинги мулоҳазалари билан танишасиз.

4

НАҚШБАНДИЯ ТАРИҚАТИ НАЗАРИЁТЧИСИ

Хожа Аҳрор Валининг 600 йиллиги олдидан

Султон Ҳусайн Бойқаро ва Мир Алишер Навоий саъй-ҳаракати билан темурийлар пойтахти — Ҳирот шаҳри Шарқ дунёсида фан ва маданият маркази, Шарқ Ренессансининг буюк рамзига айланди.

Улум ва фунун, айниқса, тасаввуф ва ирфоннинг машҳур вакилларини у ерда учратиш мумкин эди. Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий, Саъдуддин Кошғарий нақшбандийликнинг йирик намояндалари сифатида ушбу тариқатнинг усул ва қоидаларини назарий томондан ривожлантириб, амалиётда татбиқ этиб келардилар, адабиёт соҳасида уларни ҳаёт билан боғлашга ҳаракат қилардилар.

Хожа Убайдулло Аҳрор маданият шундай гуллаган бир даврда яшади. У оз муддат Самарқандда таълим олганидан кейин, 24 ёшарлигида билим, маърифат излаб Ҳирот шаҳрига борди ва ўша замоннинг буюк илмий, ирфоний шахсиятлари билан ошно бўлди, айниқса, атоқли ориф ва шоир — табризлик Саййид Қосим Анвор (вафоти 1433 йил) уни самимият билан кутиб олиб, истеъдод ва шахсиятининг ўсишига катта ёрдам берди. Хожа Аҳрорнинг ўзи бу ҳақда қуйидагича маълумот беради:

"Ҳиротда бўлган чоғларимда Ҳазрат Саййид Қосим Табризий ҳузурларига бориб турардик. Ул зот ошининг ярми ейилган ўз косаларини менга узатиб, бундай буюрар эдилар: "Эй шайхзодаи туркистоний, ҳамчунонки ин ноҳушон қубоби мо шудаанд, зуд бошадки дунёйи ту қубоби ту шавад". ("Эй туркистонлик шайхзода, ушбу ёқимсизлар бизни ўраб олганларидек, тезликда дунё ва давлатинг сени ҳам ўраб олди" — А.Ж.) Саййид бу сўзларни айтган чоғларида дунёдан менинг ҳеч қандай насибам йўқ эди".

2

«Ўзбектелефилм» янгиликлари

Тасвирга туширилган филм «Ланка ўйини» деб номланган бўлиб, унда болакайларнинг азалий ўйини ва унинг афзалликлари ҳақида сўз юритилади.

Қисқа метражли телевизион бадиий филм жанрида яратилган бу асарга олис болалик хотираларию шўхликлари билан яшаётган боболаримиз ва уларнинг бугунги невара-чеваралари ҳаётидан қувноқ воқеалар асос қилиб олинган.

Сценарий муаллифи Ғайрат Раҳматуллаев. Постановкачи-режиссёр Эргаш Нормуродов. Оператор Рустам Ҳакимов.

Ролларни Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар Мамажон Нурматов, Равшан Солиҳов, Абдуҳамид Ғофуров, киноактёрлар Диёс Раҳматов, Арслон Обидов, Санобар Қодирова, шунингдек, пойтахт мактабларининг бир гуруҳ ўқувчилари ижро этишган.

Акс-садо

НУҚСОНИМНИ ОЙНАДА КЎРГАНДАЙ БЎЛДИМ...

Мен кўп газетхонлардан бири сифатида "Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетасини иложи борича излаб ўқиб бораман. Бу газетада босилган ҳар бир мақолада қаламга олинган мавзу, ҳажмидан қатъи назар, ўқувчини фикрлашга, мулоҳаза юритишга ундайди. Айниқса, "Муҳаррир минбари" рукнида берилаётган мақолалар ҳозирги куннинг энг долзарб, муҳим масалаларига бағишланаётганини алоҳида таъкидлаш керак. Жумладан, "Тарбиясиз тарбия: у нималарга олиб келиши мумкин?" (2004 йил 6 август) сарлавҳали мақолада маҳаллаларда олиб борилаётган тарбиявий ишларнинг ташкилий йўналишига, маҳалла раисларининг билимли, кенг дунёқарашли, аҳоли орасида обрў-эътиборли, ташаббускор, фидойи, кўзи тўқ кишилар бўлиши зарурлигига, тарбиявий ишларни кенгашиб ҳал этиш лозимлигига эътибор қаратилади. Ушбу муҳим ишдан ҳеч биримиз четда бўлмаслигимиз кераклиги куюнчаклик билан таъкидланади.

Газетанинг 2004 йил 13 август сонидаги "Маънавият тарғиботи: у қандай бўлиши керак?" сарлавҳали мақолада ҳам долзарб масала — маънавият тарғиботи хусусида эътиборга молик мулоҳазалар билдирилган.

Бинобарин, маънавиятсиз, илғор ғояли, соғлом фикрли кишиларсиз буюк келажакни барпо этиб бўлмайди. Шундай экан, истиқболимиз учун бениҳоя зарур бўлган бу ишда махсус фармойиш кутиб ўтириш ярамайди. Бу ҳар бир зиёлининг, Ватан ва миллат тақдири учун бефарқ бўлмаган ҳар бир кишининг кундалик зарурий ишига айланиши зарур.

Газетанинг 2004 йил 1 октябр сонидаги "Жавобингиздан қониқасизми?" мақоласини ўқиб, ўз-ўзимга саволлар бердим. Жавобимдан эса уялдим. Биринчи синфда "алифбони" ўргатган ўқитувчимиз Расулов, онаси Сафарова оламдан ўтдилар. Хабарлаша олмадик. Синфдошларнинг эса нечтаси бор-йўқлигини ҳам билмаймиз. Ўзимиз ўн йил таълим олган мактабдан хабарлашиш йўқ, меҳр-оқибат нимагадир сўнгги йилларда орамиздан қочди. Шу маънода, ушбу мақола бизга ўз бепарволигимизни кўрсатган ойна бўлди, дейиш мумкин.

Мана шундай ҳаққоний мулоҳазалар айтилган, чинакам ҳаётий мисоллардан ҳар бир кишининг кўнгли таскин топадиган, ўз-ўзини назорат қилишга ундайдиган мақолаларга, айниқса бугун, катта эҳтиёж бор. Мазкур рукнда берилган "Бир умрлик мавзу" (2004 йил 22 октябр) мақоласи ҳам худди шундай эҳтиёж самараси бўлган. Бу каби мақолалар газета саҳифаларида мунтазам бериб борилади, деган умиддамиз.

"Ўзбекистон адабиёти ва санъати"нинг чин мухлиси

Парда БУХОРОВ
Косонсой шаҳри

Миллий Матбуот марказида Марказий Осиё VI экологик журналистика фестивалининг очилиш маросими бўлиб ўтди. Фестивалда 5 та давлат вакиллари иштирок этиб, ўзаро фикр алмашдилар.

МАДАНИЙ ҲАЁТ

Аввалги Бишкек, Алмати, Душанбе шаҳрида ўтган фестивалларда ҳамюртларимиз ҳам иштирок этиб, қимматбаҳо совғаларни қўлга киритган эдилар. Бу йилги экологик фестивалда турли вилоятлардан келган юздан ортиқ иштирокчилардан 30 таси халқаро ташкилий қўмитанинг дипломлари ва қимматбаҳо совғалари билан мукофотланди.

Фестивал иштирокчилари Марказий Осиё масс-медия вакиллари ҳамкорлигини мустаҳкамлаш ва ҳар бир минтақа аҳолисининг экологик онгини ривожлантиришда ушбу фестивалнинг роли ниҳоятда катта эканлигини таъкидладилар. Тадбирнинг кейинги босқичини Кавказда ўтказиш кўзда тутилмоқда.

Маҳбуба КАРИМОВА

ҲУРМАТЛИ МУШТАРИЙЛАР!

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»га 2005 йил учун обуна давом этмоқда. Обуна баҳоси сиз кутганингиздан анча арзон.

Нашр кўрсаткичимиз — 222

Мамлакатимизнинг барча шаҳар, туман ва қишлоқларидаги алоқа бўлимлари ҳамда матбуот тарқатиш муассасаларида сизни кутиб турибшди.

Обуна чекланмаган.

Сиз бой-бадавлатликни қандай тушунасиз?
Бордию, тўғри тушунсангиз, унда... газетамизга обуна бўлинг!

МАТБУОТГА... "ЛАЗЗАТ" КИРДИ

Аниқроғи, оммавий ахборот воситалари сафига пазандачилик санъатига бағишланган янги, рангли-безакли "Лаззат" журнали қўшилди.

Халқимизнинг миллий қадриятлари, шу жумладан, миллий таомлари тарихини тиклаш ва ўрганиш, пазандалик касбини янада ривожлантириш, хўранда ва барча мухлисларни жаҳон халқлари пазандачилик анъаналаридан хабардор қилиш — янги нашрнинг асосий вазифаси ҳисобланади.

"Лаззат"чиларнинг бу хайрли иши хонадонларингизга лаззатли кайфият олиб киришига тилакдошмиз.

А.ЗАРИПОВ

UJB O'ZUYJOYJAMG'ARMABANK
Imkoniyat yaratamiz

"ҒАЛЛАБАНК" ҲАМКОРИНГ БЎЛСА,
ҲИСОБДАН АДАШМАЙСАН!

Китобингизни ўқидим

Сўзнинг қудрати ниҳоясиз. У инсон ҳаётида ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ўйламай гапирилган биргина сўз, ҳатто одам ҳаётини ағдар-тўнтар қилиб юбориши, издан чиқариши, топиб айтилган сўз эса инсон қисматини тамомила бошқа — нурафшон йўлга буриб юбориши, уни турли фалокат ва фожиалардан сақлаб қолиши мумкин.

БЕРУР УЛ ЎЛУККА ЖОН СЎЗДИН...

Ўринли сўзлаш, хушмуомалалик барча кишилар учун қанчалик муҳим бўлса, шифокорларнинг кундалик ҳаётида, беморлар билан мулоқотларида ундан-да аҳамиятли. Филология фанлари номзоди Нодира Дўстхўжаеванинг яқинда "Фан ва технология" нашриёти томонидан чоп этилган "Тиббиёт-тил-муомала маданияти" китоби, шу жиҳатдан, айниқса, қимматли.

Маълумки, ўтмишда табиб ва бемор мулоқотига доир қимматли фикрлар ёзилган. Лекин шифокор ва бемор ўртасидаги муомала маданияти, мулоқот санъати — тиббий деонтология фан сифатида эндигина шаклланаётир. Муаллифнинг "Тиббиёт-тил-муомала маданияти" ўқув қўлланмаси бу йўлдаги муваффақиятли уриниш .

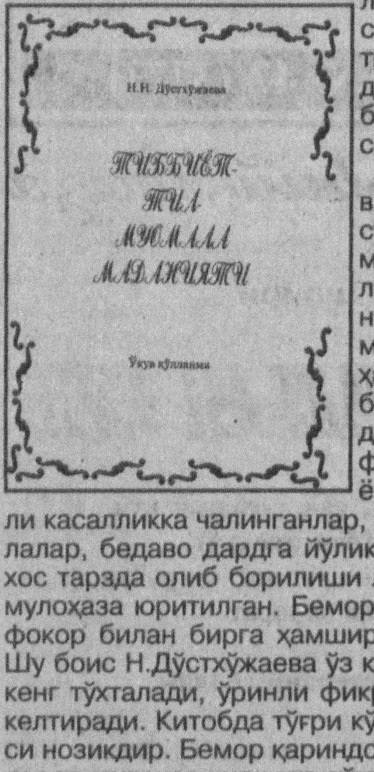

Асарда тўғри таъкидланганидек, "Замонавий тиббиётда шифобахш омил сифатида сўзнинг аҳамияти янада ортди". Нутқнинг вазминлиги, ёрқинлиги, гўзаллиги ва ҳикматлилигидан ташқари, шифокор ва ҳамшира учун нутқдаги хулқ-атвор, услуб, оҳанг, дадиллик, маълум даражада тўғри, чиройли талаффуз ҳам муҳимдир. Китобда турли тоифадаги беморлар билан мулоқотда шифокорлар қандай йўл тутишлари лозимлиги тўғрисида фойдали маслаҳатлар берилади. Жумладан, ёши улуғ беморлар, руҳий беморлар, юқумли касалликка чалинганлар, туғруқ бўлимидаги аёллар, касалланган болалар, бедаво дардга йўлиққанлар билан шифокорлар мулоқоти ўзига хос тарзда олиб борилиши лозимлиги, бунинг йўл-йўриқлари хусусида мулоҳаза юритилган. Беморларнинг соғлом ҳаётга қайтишларида шифокор билан бирга ҳамшираларнинг ўрни ва хизмати ғоят салмоқли. Шу боис Н.Дўстхўжаева ўз китобида ҳамширалик иши деонтологиясига кенг тўхталади, ўринли фикрлар билдиради, ҳаётдан кўплаб мисоллар келтиради. Китобда тўғри кўрсатилганидек, "Ҳамширалик деонтологияси нозикдир. Бемор қариндошлари билан кўпинча қалтис ва оғир ҳолатларда мулоқот қилишга тўғри келади. Кексайиб қолган жарроҳ қариндошлар билан суҳбатда ўзининг энг яхши, маҳоратли шогирдини тавсия этиши мумкин. Худди шундай тавсияни кекса шифокордан эшитган қариндошлар беморнинг ҳаётини бемалол, кўнгиллари ғаш бўлмай ёш жарроҳга топширадилар".

Асар муаллифи ўзбек деонтологияси олдидаги муҳим масалалар, долзарб муаммолар тўғрисида тўхталади, унинг вазифалари хусусида жўяли фикрлар билдиради.

Бир-бири билан бевосита алоқадор ўзбек филологияси ва тиббий деонтологиядаги дастлабки қадамлардан бири бўлганлиги китобнинг аҳамияти ва нуфузини оширади. Ҳар иккала соҳани бир-бирига уйғунлаштириш йўлида олиб борилган изланишлар, тиббиёт илмининг донишмандлари, улуғ шоир, адиб, тарихчи ва файласуфларнинг бу соҳага доир фикрларини синчиклаб ўрганиш самарасини берган, фойдали қўлланма юзага келган.

Таҳрирталаб ўринлар мавжудлиги, кўпгина тиббий атамаларнинг изоҳланмаганлиги, қайтариқ ва мавзуга бевосита алоқадор бўлмаган фикрларнинг учраши зарур қўлланма аҳамиятини тушира олмайди.

Раҳматилла ИНОҒОМОВ,
филология фанлари номзоди

Мулоҳаза учун мавзу

НЕЧУН ЁНМАЯПМИЗ...

Бугун, обуна мавсуми қизғин давом этаётган кезларда хаёлимдан шундай ўйлар кечади. Шоир ва ёзувчилар, бахшилар ҳар доим эл дардини куйлаган, шеърга солган. Достонлар, қўшиқларда миллатнинг ғам-ташвишларидан ташқари, орзу-умидлари, ҳаёт ҳақидаги тасаввурлари қаламга олинган. Баднафс беклар, адолатсиз, порахўр қозилар ҳажв қилинган. Халқнинг Ватан душманларига қарши нафрати, ғазаби ифодаланган. Ватанпарварлик туйғуси тараннум этилган. Шу боис шоир ва ёзувчилар асарлари севиб ўқилган. АДАБИЁТ энг муқаддас туйғу, қудратли сиёсий-тарбиявий куч сифатида қадрланган.

Собиқ иттифоқ парчаланиши арафаси — қайта қуриш даврларида ҳам шоир, ёзувчиларимиз, журналистлар, санъаткорлар тараққиётимиз, маънавий-маърифий юксалишимизга тўсиқ бўлаётган муаммолар, эл-юрт тинчлигини бузаётган, қадриятларимизни топтаётган кучлар, одамларни менсимаётган раис, директор, бошқарма бошлиқлари, лавозимини суиистеъмол қилган раҳбар котиблари ҳақида очиқ-ойдин танқидий мақолалар, фелетонлар, публицистик материаллар ёздилар. Рақамлар ва ҳолатларни солиштириб, иллатларнинг илдизини очиб бердилар. Натижада, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», «Туркистон» каби газеталар ададини кескин ошиб кетди. «Ёшлик», «Ёш куч», «Фан ва турмуш», «Муштум», «Саодат» каби журналлар муштарийларнинг севимли нашрига айланди. Ўшанда фақат журналистларгина эмас, шоирлар, ёзувчилар ҳам катта-катта мақолаларда одамлар дардини кўтариб чиқди. Шиддатли ижтимоий ҳаётда фаол иштирок этиш билан уни газета, журналлар саҳифаларига қайноқлиги билан кўчира олдилар. Энг муҳими, уларга ҳеч ким буйруқ бермади, даъват этмади, виждон амри, давр тақозоси, жамият ва халқ олдидаги масъулият қўлга қалам тутқазди.

Бугун кўплаб газета ва журнал таҳририятлари ўз нашрлари адади камлигидан, маблағ чуйда воқеаларни, маиший бузуқлик ва жиноятлар ҳақидаги сийқа гапларни чайнайдиган нашрлар кўпайиб, жиддий матбуотнинг мухлиси камайиб кетишига сабаб бўлаётганидан нолийдилар. Юзаки қараганда, бу гапларда жон бордек. Жиддий газеталар бир ярим беш-олти минг нусха чоп этилмоқда. Кўнгилочар, олди-қочди гаплар билан мухлис орттирганлари эса 20-30 минг ва ҳатто ундан икки-уч баробар кўп нусхада нашр қилинмоқда. Менимча, газеталар ўз муаммоларининг сабабини енгил-елпи нашрлардан эмас, ўзлари бажаришлари зарур бўлган ишларни қилолмаётганидан қидиришлари керак! Айрим журналистлар ҳаётимиздаги камчилик ва нуқсонларни атрофлича таҳлил қилиб, илдизларини очиб бериш учун куч ва ирода топа олмаётирлар. Мен уларга қарата «Эй оғайнилар! 1985-1991 йиллардаги жасоратингиз қани?! Наҳотки, унутган бўлсангиз?!» дегим келади. Наҳотки, Мустақиллик учун кураш йўлида топилган журъат ва жасорат уни мустаҳкамлаш йўлидаги ғовларни бартараф этиш учун топилмаса?! Янгича фикрлаш, мулкка, камчилик ва нуқсонларга, эртанги кунга муносабатни тубдан ўзгартириш кераклиги наҳотки ёдимиздан чиққан бўлса?!

— Мен ўша даврдаги ўзимга ёққан газета ва журналлар тахламини ҳалиям сақлайман, — дейди зиёли дўстларимдан бири, — айниқса, "Ўзбекистон адабиёти ва санъати", "Туркистон" газеталари ва бир қанча журналларда эълон қилинган жиддий мақолаларни қайта-қайта ўқийман ва ўзимда янги куч-қувват, кўтаринкилик ва дадиллик туяман. Кўплаб фаол ижодкорларнинг мақола ва публицистик материаллари, шеърлари халқ юрагига шиддат билан кириб борганини унутганимиз йўқ. Халқ дарди, Ватан учун жон куйдириш туйғуси уларга жасорат ва илҳом берган. Мустақиллик ғояси асарлари замирига сингдириб юборилганди. Бутун бир жамият, инсоният дарди билан ёнган эди улар.

Зиёли дўстим ҳақ!

Бугун газеталарни варақласангиз, таниқли шоир, ёзувчиларнинг жиддий чиқишларини кам кўрасиз. Баъзан, деярли йўқ, десангиз ҳам бўлаверади. «Нега?» — ўзимга ўзим савол бераман. Уларда журъат ва жасорат сўнганми, истеъдод хиралашганми? Ёки теваракларини тўкис бўлиб, иллатларга бепарво бўлиб қолишганми? Ахир Президентимиз ҳақиқатни айтганни ҳимоя қиляпти, муаммоларни очиб ташлашга даъват этяпти. Андижон, Наманган вилоятлари кенгашларининг навбатдан ташқари сессияларида иллатларга бепарволик, ерларни ноқонуний талон-торож қилиш, маҳаллий маблағларни нотўғри йўналтириш, тадбиркор ва ишбилармонларнинг ҳақ-ҳуқуқларини бузиш, адолатсизликка йўл очиб бериш ҳоллари ҳақида Юртбошимиз куйиниб гапирди.

Биз шу миллатнинг адиблари сифатида оддий тадбиркорни, одамларни ҳимоя қилмасак, амалдорлардан чўчиб қўлга қалам олмасак, истеъдод берган Аллоҳ, уни тарбиялаган халқ биздан норизо бўлади-да! Маънавиятни, миллат олдидаги масъулиятни писанд қилмайдиганларга кўнчаклигимиз майда ишдек туюлар, аммо имоним комилки, эътиқодли ижодкор зиммасидаги масъулиятдан қочар экан, халқ юраги ачишмас экан, у халққа ёққан асар ёза олмайди.

Ҳозир газета таҳририятларида, радио ва телевидениеда истеъдодли журналистлар, ёзувчи ва шоирлар кўп ва бизни ташвишлантираётган муаммоларни оддий одамдан мамлакатимиз раҳбариятигача бўлган даражадагиларнинг эътиборини тортадиган мақомда ёза олишига ишонаман. Аммо биз негадир жим-житмиз.

Одамлар юрагини қийнаётган, тараққиётга тўсиқ бўлаётган, бутун бир жамиятнинг дардига айланган иллатларни ўрганмай, уни юрак призмасидан ўтказмай туриб, чин маънодаги шоир ёки ёзувчи бўлиш мумкин эмаслиги маълум. Ёддан чиқармайликки, ҳар қандай йирик бадиий, публицистик асар ўз даврининг жиддий иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маънавий муаммолари билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Ва улар ўз даври ҳақида келажак авлодларга ҳақиқатни сўзлаб туради. Менимча, бугунги шоир, ёзувчилар, журналистлар бу оддий ҳақиқатни тушунишадию, нима учундир иллатларга қарши курашиш машаққатидан қочадилар.

Пойтахтдан узоқда ижод қилаётган бир ҳамкасбингизнинг куйиниб айтган фикрларига эътироз билдирасизми, хайрихоҳмисиз, ихтиёр сизда, фақат лоқайд қарамасангиз бўлгани!

Боқий МИРЗО,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

ОЧИЛХОН ОТАХОНОВ

Шафқатсиз ўлим халқимизнинг севимли хонандаси, мумтоз қўшиқчилигимизнинг истеъдодли вакили, Ўзбекистон халқ ҳофизи Очилхон Отахоновни орамиздан бевақт олиб кетди.

Очилхон Отахонов 1926 йили Андижон вилоятининг Шаҳрихон туманидаги Найманово қишлоғида таваллуд топди. Машъум ўттизинчи йиллар қатағони даврида уларнинг оиласи Тошкент вилоятининг Янгийўл туманидаги Шўралисой қишлоғига сургун қилинди. Шу ҳол оиланинг бир умрлик масканига айланди.

Китоб кўрган оилада ўсиб-улғайган ёш Очилхонда ўзбек қўшиқчилигига бўлган ҳавас эрта уйғонди. Хонандалик сари қўйган илк қадамлари Жўрахон Султонов, Маъмуржон Узоқов сингари устозлар таҳлил қилиб куйлашдан бошланди. Номдор созанда ва бастакор Ғаниҳон Тошматов уни Жўрахон Султонов билан таништириб қўйгандан сўнг, устознинг этагини маҳкам тутиб, хониш сирларини пухта ўрганишга тушди.

Республика радиоси қошида мақомчилар ансамбли ташкил этилгач, Очилхон Отахонов шу даргоҳга таклиф қилиниб, миллий мумтоз санъатимизнинг улкан олими ҳисобланмиш Юнус Ражабийдан таҳсил ола бошлади. Мазкур жамоада қарийб ўттиз йил фаолият кўрсатиб, кейинчалик ўзи ҳам ўнлаб ёш хонандаларнинг устозига айланди.

Ўтган асрнинг 70-йилларида суратга олиниб, телеэкранларда кўп бор намойиш этилган "Шашмақом" филмида Очилхон Отахонов ижросидаги "Насруллоий" қўшиғининг лейтмотив сифатида қайта-қайта янграб туриши хонандани элга янада машҳур қилди. "Ҳусайний наво", "Савти сувора", "Талқини ушшоқ" каби қўшиқларни ундан ўтказиб айтиш мушкул эди.

Очилхон Отахонов ўта оққўнгил, одамижон, оилапарвар инсон эди. Мумтоз қўшиқчилигимиз обрўйини баланд кўтариш, янги авлодда мақомга ҳавас уйғотиш йўлида кўп фидойиликлар кўрсатди, ёш хонандаларга оталарча меҳрибонлик билан билганларини ўргатишдан эринмади.

Халқимизга ардоқли бўлган хассос ҳофиз Очилхон Отахоновнинг ёрқин хотираси қалбимиздан асло ўчмайди. Суюкли хонандамизнинг санъатимиз кошоналарига файз сочиб келган бетакрор нафаси шогирдлари ва издошларининг овозларида абадий янграйверади. Меҳрли Аллоҳ бу зотни ўз раҳматига мушарраф этган бўлсин.

Бир гуруҳ қадрдонлари

НАҚШБАНДИЯ ТАРИҚАТИ НАЗАРИЁТЧИСИ

Хожа Аҳрор Валининг 600 йиллиги олдидан

Боши биринчи бетда.

Албатта, ушбу сўзлардан Саййид Қосим Анворнинг мақсади яқин орада Хожа катта бойлик — мулку молга эга бўлишини башорат қилиш эди.

Хожа Аҳрор шайх Саъдуддин Кошғарий вафотидан кейин унинг ўрнида нақшбандийлик маснадида ўтирди ва беш йилдан кўпроқ Ҳирот шаҳрида истиқомат қилгач, сўнг ўз ватани Туркистонга қайтиб, Тошкентда экинчилик билан шуғуллана бошлади. Кўп ўтмай унинг мулку давлати кўпайиб, энг нуфузли мулк эгаларидан бирига айланади. "Рашаҳот айн ул-ҳаёт" китоби муаллифи Али ибн Ҳусайн Воиз Кошифий Хожанинг яқинларидан бири тилидан ёзишича, ўша вақтда унинг мазраалари (экинзорлари) 1300дан ошган экан. Алишер Навоий "Ҳайрат ул-аброр"-да унинг катта мулк эгаси эканлигига ишора қилади:

Мулки жаҳон мазраи деҳқони ул,
Балки жаҳон мулки нигоҳбони ул.

Абдураҳмон Жомий унинг кўп экинзорлари бор, улардан олинадиган ҳосил жаннат йўлининг озуқасидир, яъни хайру эҳсон йўлларига сарфланади, деб таъкидлайди.

Темурийлар сулоласи Хожа Аҳрорга нисбатан чуқур ҳурмат ва эътибор қаратиб, уни эъзозлаб келганлар, айниқса, Абу Саид мирзо ва унинг авлодлари томонидан Хожага кўрсатилган иззат-эҳтиром ниҳоятда зиёда бўлган. Бунинг сабабларидан бири шунда деб биладиларки, ривоятларга биноан, Хожа Абу Саид мирзо яқин ораларда подшоҳлик мартабасига кўтарилади, деб башорат изҳор қилган экан.

Мирзо чексиз эҳтиромининг бир мисолини шунда кўриш мумкинки, Хожа шоҳ илтимосига биноан Марв шаҳрига сафар қилганда, шоҳ жуда кўп босиб ўтиб, унинг истиқболига чиққан экан. Абдураҳмон Жомий бундай эътиқод ва ихлосдан илҳомланиб ўзининг "Силсилат уз-заҳаб" номли асарида қуйидагидек фикр билдиради:

Тофт аз илтимоси шоҳи жаҳон,
Аз Самарқанд сўйи Марв инон.

Қарихо даври осмон гардад,
То чу у ахтарий аён гардад.

Таржимаси: "Шоҳ илтимосига кўра, Хожа Аҳрор Самарқанддан Марв шаҳрига сафар қилди, подшоҳ азамат ва ҳашамати билан кўп чақиримларни босиб ўтиб, уни кутиб олди... Шунинг каби яна бир порлоқ юлдуз чиқиши учун чархи фалак кўп асрлар айланиши керак".

Хожа Аҳрор Алишер Навоий ва Абдураҳмон Жомий билан яқин ва дўстона муносабатда бўлган. Навоий "Ҳайрат ул-аброр"да уни "муршиди офоқ", яъни оламнинг маънавий раҳбари бўлгани учун шоҳлар ҳам ўзларини унинг қули деб билганлар; унинг мурид ва мухлислари, дарҳақиқат, подшоҳлик даражасида турадилар, дейди. Шоир "коинот борича унинг дабдабаси савлат тўкиб турсин", деб уни мақтайди.

Жомий "Туҳфат ул-аҳрор" китобини Хожага тақдим этиб, унинг номи билан безайди, нақшбандия тариқатини осмонларга кўтариб, қуйидаги фикрни билдиради: "Унинг фақирлик дабдабаси жаҳонга тантана солди. У, фақр мазмуни эркинликдан иборат эканлигига тушунганлиги туфайли, эркин зотларнинг пешвоси ҳисобланади".

Адолатли хоқон Заҳириддин Муҳаммад Бобур унга кўнгил қўйган мухлислардан бири сифатида Хожанинг "Волидия" рисоласини ўзбек тилига назмда таржима қилади. У "Бобурнома"да ёзишича, қаттиқ касалликка учраганда машҳур "Қасидаи Бурда" муаллифи муҳаддис ва шоир Шарафуддин Абу Абдуллоҳ Бўсирийни (1213—1295) эслайди. Бўсирий пайғамбарга атаб ёзган машҳур қасидасини тугатгандан кейин ихлос ва ақида кучи билан фалаж касаллигидан шифо топган экан. Бобур шундай бир ният билан Хожа Аҳрорнинг "Волидия" рисоласини туркий назмга кирита бошлайди ва таржима охирига етмай туриб касалликдан шифо топади.

Бобур "Волидия" рисоласининг бошланғич қисмида Хожа Аҳрорни шундай танитади:

Ҳазрати Хожа Убайдуллоҳдин,
Эшит ул сирри худоогоҳдин,
Хожалар хожаси ул Хожа Убайд,
Ходиму чокари Шиблийу Жунайд.
Ҳолату мартабаси зоҳирдур,
Васфу таърифида тил қосирдур.

Бобур Хожа Аҳрорнинг "Волидия" рисоласини таржима қилгандан кейин ундан бир нусхани нақшбандия тариқатининг йирик вакили ва машҳур тарғиботчиси, олиймақом сўфий Маҳдуми Аъзам лақаби билан шуҳрат қозонган Саййид Аҳмад ибн Жалолуддинга ўзининг бир қанча рубоийлари билан юборади.

Маҳдуми Аъзам рисола таржимасига катта баҳо беради, ундан ва Бобурнинг шеърларидан илҳомланиб, жавобан "Рисолаи Бобурия" номли бир асар ёзиб, камоли самимият билан Бобур мирзога тақдим этади.

Ушбу рисолада нақшбандия тариқатига хос бўлган бир қанча усуллар ва тасаввуфий тушунчалар, зикри жалилий ва зикри хафий каби истилоҳлар изоҳлаб ўтилган. Уни ушбу тариқатга хос бўлган айрим тушунчаларнинг қисқача шарҳи деса бўлади.

Маҳдуми Аъзам рисола муқаддимасида бундай деб ёзади: "Ушбу нусхаи шариф ёзилишига сабаб шу эдики, Ҳақ даргоҳига қабул бўлган дарвишларга нисбатан ихлос ва иродат кўргазиб, улар томонидан севилган подшоҳ ҳазратлариким, жон ичинда ўрин тутганликлари учун уларнинг исмларини тилга олиш одобдан эмас; йирик дин арбоби ва илм ул-яқин йўлчиси эрканлигини тушунган Хожа Убайдулло Аҳрор уларга Худо нури орқали назар қилган экан, бунинг натижаси сифатида у кишида (яъни Бобурда) талаб дарди топилиб, оромсизлик ва қарорсизликка сабаб бўлган экан. Мазкур дардни бартараф этиш ушбу тоифадан бошқага муяссар эмас. Шунинг учун Ҳазратнинг "Волидия" рисоласини назмда таржима қилиб, ўз рубоийлари билан бизга юборган эканлар. Шунга кўра, камина бир нусха ёзишга уриндим. Худо хоҳласа, умид борким, муборак хотирларига таскин бериб, ушбу саодат сармояси бўлмиш талаб дардининг кўпайишига сабаб бўлғай".

Шундай қилиб, "Бобурия" рисоласи Хожа Аҳрорнинг "Волидия" рисоласига жавобан ёзилган асар бўлиб, йирик шоир ва буюк салтанат соҳиби Бобур билан нақшбандия тариқатининг улуғ вакили олиймақом сўфий Маҳдуми Аъзам ўртасидаги олтин кўприк сифатида юзага келади.

Хожа Аҳрорнинг анфоси қудсияси баракоти билан Бобур ирфоний туйғулар таъсири остида манманликни оёқости қилади, иқтидорли подшоҳ мақомидан сўфиёна камтарлик билан фақирлик мартабасига қадам қўяди. Бу руҳий ўзгариш мўъжизавий бир тарзда юз берди. У "Волидия" рисоласи таржимаси асосида оғир касалликдан фориғ бўлади. Бундай ўзгаришдан илҳом олган Маҳдуми Аъзам ушбу ихлос ва иродатни қадрлаш мақсадида "Рисолаи Бобурия" каби нафис бир асарни ёзишни лозим топди.

Бу мисоллар темурийлар, айниқса, бобурийлар томонидан ўз даврининг атоқли тариқат вакили, сиёсат билимдони, тасаввуф ва ирфон амалдори бўлмиш Хожа Аҳрорга нисбатан ишонч ва ихлос намуналари эди.

Хожа Аҳрор ўзидан қолдирган сермазмун асарлар, жумладан, "Калимоти қудсия", "Фиқароти аҳрория", "Малфузот" ва "Рисолаи волидия"да нақшбандия тариқатига доир усул ва таълимотни кенг қамровли ёритиб бериб, айрим масалаларга ижодий ёндашади ва нақшбандийликка чуқурроқ фалсафий тус беришга ҳаракат қилади, яъни ваҳдат ул-вужуд ва ваҳдат уш-шуҳуд қарашлари ўртасида турган нақшбандийлик таълимотини кўпроқ ваҳдат ул-вужуд (торроқ маънода пантеизм) томонига йўналтиради. У машҳур араб файласуф сўфийси Ибн ул-Арабий назариясидан таъсирланган ҳолда, ваҳдат ғояларини илгари суради ва ўзининг айрим асарларида уларни сўфиёна услубда акс эттиради. Масалан, у "Фиқароти аҳрория"да бу ҳақда ўз фикру мулоҳазаларини қуйидагича талқин этади: "Имоннинг ҳақиқати эҳсондур, яъни инсон унга ишониб эътиқод қилган нарсани, унинг учун зоҳирий ҳавос билан (яъни, сезги органлари орқали) сезиладиган нарсалардек ишонарли бўлсин — ибодатда Худони кўрадигандек бўлиб, унга сиғиниш эҳсон, демакдир. Бутунлай ушбу мақомга эришгандан сўнг, Худодан бошқа нарсалар муҳаббат пардаси, ҳақиқат нури орқали ўртадан кўтарилиб, инсон (солик) ҳақиқий Яратувчидан бошқа нарсани унутиш шарафига нойил бўлгандан кейин Ҳақ субҳанаҳу ва таолодан бошқа ҳеч нарса қолмай, унинг (банданинг) назарида фақат бир зот қолади. Шу орада шоҳидлик ва машҳудлик (шоҳид — кўрувчи, яъни банда, машҳуд — кўринувчи, яъни Тангри) сифатлари ўртадан кўтарилиб, "лаяърифуллоҳа иллаллоҳ" (Оллоҳни Оллоҳдан бошқа таний олмайди) маъноси аён бўлади. ...Қалам инжо расиду сарбишкаст" ("бу ерга келиб қаламнинг учи синди").

Кўриниб турибдики, шоҳидлик ва машҳудлик сифатлари орадан кўтарилгандан кейин ҳар иккала томон бир бўлиб, ораларида фосила қолмайди, яъни бирлашади. Бу эса ваҳдат масаласининг ёрқин ифодасидир. Лекин Хожа Аҳрор давр шароити доирасидан чиқа олмай, масалани аниқ ва барча учун тушунарли қилиб ёрита олмайди, бу ерга келиб қаламнинг учи синди, яъни ортиқча ёзиш мумкин эмас, деб сўзини тугатади.

Ваҳдат тушунчаси нима?

Ваҳдат фалсафий-ирфоний тушунча бўлиб, луғавий жиҳатдан бирлик маъносини англатади. Аммо тасаввуф таълимотида илоҳий ҳақиқатни англашга тегишли бўлиб, фалсафий ва ирфоний моҳиятни ифодаловчи истилоҳдан иборатдир.

Ваҳдат ул-вужуд тасаввуфда тўлқин, ҳубоб(кўпик), ўрама(сув гирдоби), жала ва томчиларнинг ҳаммасини фақатгина "сув" деб билиш каби, барча мавжудотни Яратувчи вужуди билан бир деб фараз қилишдир.

Афлотун қарашларида, ҳинд тасаввуфий таълимотида ҳам инсон руҳи билан Яратувчи орасида қандайдир бир асл-дошлик ғояси мавжуд бўлган. Бир қанча тадқиқотчилар Шарқ тасаввуфи исломий манбалардан ташқари мазкур таълимотлардан ҳам таъсирланган, деб фикр билдирадилар.

Хожа Аҳрор ва бошқа мутасаввифлар назарида ваҳдат масаласи Қуръони каримнинг 15-сурасидаги (29-оят) ва 38-сурасидаги (39-оят): "Фанафахту фиҳи мин руҳи", яъни одамни яратгандан сўнг "Ўз руҳимдан унга дам солдим(киритдим)" ибораларини муфассирлар (ўз даргоҳимдаги руҳлардан киритдим) деб тафсир қилсалар, тасаввуф аҳли ушбу оятларнинг зоҳирий маъносига кўра Яратувчи ўз руҳидан тўғридан-тўғри инсон вужудига киритган, деб ишонадилар. Шу сабабли улар инсон билан Яратувчи орасида бир навъ синхият (аслдошлик) мавжудлиги ҳақида сўз юритадилар, инсон руҳи илоҳий манбадан келгани учун тан қафаси ичра ўзини асир сезади ва аслига қайтиш учун талпинади. Бунинг ёрқин мисолини Жалолиддин Румий маснавийсининг бошланғич қисмида, Навоий, Жомий, Ироқий, Аттор, Фузулий, Ҳофиз, Бедил ва бошқа шоирларнинг шеърларида кўриш мумкин.

Тасаввуф бўйича ваҳдат ғоясига биринчи бўлиб фалсафий тус берган андалусиялик мутасаввиф Муҳиддин Ибн ул-Арабий (вафоти 1240 йил) эди. Ундан кейин ушбу фалсафий ғоя кенг кўламда ривожланиб, барча тариқатларга ўз таъсирини ўтказди. Жумладан, Хожа Муҳаммад Порсо, Хожа Убайдулло Аҳрор, Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий ундан қаттиқ таъсирланиб, унинг турли томонларини ўз асарларида акс эттириб, айримлари ушбу мавзуга бағишлаб асарлар ёздилар ва таржима қилдилар.

Ушбу ғоянинг кенг қамровли талқинини Атторнинг "Мантиқ ут-тайр"ида ва Навоийнинг "Лисон ут-тайр"ида яққол кўриш мумкин. Масалан, "Лисон ут-тайр"да ўттиз қуш Ҳудҳуд раҳбарлигида Семурғни қидириб, чексиз йўл босиб, азобу уқубатлар чеккандан кейин ўз мақсадларига эришадилар, лекин кўрсалар — улар излаб келган ўша Семурғ, дарҳақиқат, уларнинг ўзлари экан.

Ким қилиб сиймурғ ўттиз қуш ҳавас,
Ўзларин кўрдилар сиймурғу бас.
Мунда зоҳир бўлди сирри "ман араф"
Ким, кўрубтур гавҳар, ўлмоқлиғ садаф.

Навоий иккинчи байтда ваҳдатга тегишли чуқур бир ирфоний муаммони ёритиб, "ман арафа нафсаҳу фақод арафа роббаҳу" (ҳар ким ўзини таниганда, Яратувчисини танийди) деган машҳур ҳадисни изоҳламоқчи бўлиб, бирданига гавҳарни ўз ичига олиб келган садаф қай тарзда гавҳарга айланиб қолганига ишора қилади.

Мутакаллимлар (аҳли калом) ва тасаввуф аҳли орасида ваҳдат масаласи бўйича катта фарқ бор. Аҳли калом Яратувчининг борлиги, бирлиги, исмлари ва сифатлари ҳамда бошқа ушбу мавзуга тегишли масалаларни ақлий ва мантиқий далиллар орқали ўрганади, аммо тасаввуф аҳли ҳақиқатга илм билан эмас, балки ишроқ, яъни қалб нури орқали эришиш мумкин, дейди.

Ваҳдатчилар сониъ ва маснуъ (Яратувчи ва мавжудот) бирлигига ишониб, Худонинг вужуди, яъни зоти барча мавжудотда (борликда) ҳаракатда — мавжуд, дейдилар. Улар бир универсал, яъни бир умумий ҳақиқатни, бир ҳақиқий ва воқеъий борлиқни бутун коинотда яйраган деб тушунадилар. Аммо мутакаллимлар Худо зотининг бирлиги ва ягоналигига ишониб, бутун борлиқда Худонинг зоти эмас, балки феъли (амали) жорийдир, дейдилар.

Ғарб олимлари ваҳдат ул-вужудни (барча худолик) ва ваҳдат уш-шуҳудни (барча худоликда) деб изоҳлаганлар.

Тариқат арбобларидан биринчи бўлиб ваҳдат ул-вужуд ва ваҳдат уш-шуҳуд назарияларини ёритиб берган нақшбандия тариқатининг давомчиси бўлмиш мужаддидия тариқатининг асосчиси Имоми Раббоний ва Мужаддиди алфи Соний (иккимингйилликда шариат усулларининг тикловчиси) лақаблари билан шуҳрат қозонган шайх Аҳмад Сарҳиндий эди. У ҳиндистонлик олим мавлоно Абдулҳайга ёзган мактубида Хожа Аҳрорнинг ваҳдат назарияси ҳомийси эканлигини талқин этиб, ваҳдат ул-вужуд билан ваҳдат уш-шуҳуд орасидаги фарқни аниқлаб беради: "Нақшбандия жазба мақомига етишгандан кейин Хожаи Нақшбанд ва Хожаи Аҳрор тариқалари бир-биридан ажралади. Илму маорифлар ҳам бир-биридан ажралган бўладилар".

Имоми Раббоний ўзининг 13-мактубида "ҳама ўст" (ҳамма унинг ўзидир) деган ваҳдат ул-вужуд шиори ўрнида, "ҳама азуст" (ҳамма нарса ундандир) деган ваҳдат уш-шуҳуд шиорини илгари суриб, унинг ислом шариати усуллари билан кўпроқ мутобиқ эканлигини кўрсатиб беради. Шундай қилиб, у Хожа Аҳрор ваҳдат масаласини кўп илгари сурганига ишора қилиб, ўз фикрига биноан, унинг сабабларини айтиб ўтади.

Хожа Аҳрор Ҳирот шаҳрида беш йилдан кўпроқ ҳаёт кечирди ва унинг таълимоти Афғонистонда яшаб, ижод этган шоирлар асарларида ўзидан чуқур таъсир қолдирди. Биз Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий ва Бобур мирзо шеърларини келтирдик. Афғонистонда муқаддим шоирлардан ташқари, ҳозирги замон шоирадиб ва олимлари унга нисбатан чуқур ҳурмат, эътиқод билдирадилар. Мисол тарзида биз — афғонистонлик ўзбеклар буюк олим ва зуллисонайн шоири алҳож устод Қорий Муҳаммад Азим Азимий Жўзжоний девонидан бир неча байт мазмунини намуна қилиб келтирамиз.

Устод Азимий 52 байтли қасидасини "Нақшбандия Мужаддидия олий силсиласига" деб атаган. Шоир ҳазрати Муҳаммад алайҳиссаломдан бошлаб 31 ислом раҳбари ва машҳур шайхларнинг исмларини тилга олиб, ўз қасидасининг 12 байтини нақшбандия тариқатининг машҳур намояндаси — Убайдуллоҳ Сўфижон халифага бағишлайди, уни Хожа Аҳрорнинг отдоши (адаши, ҳамноми) деб чуқур ҳурмат билдиради ва Хожа Аҳрорни дин шоҳи, саховат булути, хайр ва эҳсон кони, бахшиш ва ато уммони, деб мақтайди.

Устод Азимий нақшбандия тариқатига бағишланган 26 байтли бошқа бир қасидасида ушбу тариқат пешволари жумласидан Хожа Аҳрорни улуғлаб, эркин ва озод инсонларнинг сарвари бўлгани учун унинг лақаби Хожаи Аҳрор бўлди, дейди.

Хожа Носируддин Убайдуллоҳ Аҳрорнинг ўзидан қолдирган катта маънавий мероси фақат Ўзбекистон ва Ўрта Осиёда эмас, балки Афғонистон, Покистон, Ҳиндистон, Туркия ва бошқа ислом мамлакатларида ҳам барча тасаввуф ва маънавият мухлислари қалбидан ўрин олиб, файзу барака манбаи бўлиб келган. Унинг номи чуқур эҳтиром ва эъзозга эга бўлган ҳолда Ўзбекистон ва Афғонистон халқлари орасида маънавий кўприк бўлиб хизмат қилаверади.

Абдулҳаким Шаръий ЖЎЗЖОНИЙ,
Тошкент ислом университети ислом ҳуқуқи кафедраси мудири, юридик фанлар номзоди

ИЛМ ИЗЛАБ...

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Тошкент ислом университети юртимиздаги энг ёш ва ўзига хос олий ўқув юртларидан ҳисобланади. Ушбу зиё маскани халқимизнинг узоқ йиллик орзу-умиди бўлиб келган. Бу илм даргоҳига кириб ўқиш кўпчилик ёшларимизнинг нияти. Албатта, бунинг учун улар чуқур билим, кенг мушоҳада, сабру қаноат эгалари бўлишлари зарур.

Мазкур олий ўқув юртида ўқимоқчи бўлган ёш йигит-қизлар кириш имтиҳонларидан муваффақиятли ўтишлари учун уч йил муқаддам ташкил этилган тайёрлов курслари мавжуд ихтисосликлар бўйича кириш имтиҳонлари ҳамда тест синовларига пухта тайёргарлик кўриш имкониятини беради. Машғулотларни университетнинг малакали профессор-ўқитувчилари олиб борадилар.

Тингловчилар тарих, инглиз, немис, француз, араб, форс тиллари, она тили ва адабиёти, математика, маънавият ва маърифат асослари фанларидан таҳсил оладилар.

Тайёрлов курси натижаларига эътибор беринг. Жумладан, 2001-2002 ўқув йилида мазкур курсларда 26 тингловчи шуғулланди ва улардан 80 фоизи кириш имтиҳонларини муваффақиятли топшириб, талабалар сафига ўтдилар. 2002-2003 ўқув йили жами тингловчиларнинг 85 фоизи талаба бўлди, 2003-2004 ўқув йилида эса бу кўрсаткич 90 фоизга етди.

Далиллар ва рақамлар воқелик ва ҳақиқий манзарани ифодалайди. Бу ўқувлардан мақсад битта — пухта билимли, заковатли аҳли илмларга тўғри йўналиш бериш ҳамда келгусида юртимиз олий ўқув юртларининг бирида талабалик сафига қўшилишда муайян кўмак бериш. Мана шундай эзгу нияти бор ёшларимизга дорилфунунимиз эшиклари доимо очиқ. Зеро, муқаддас ҳадиси шарифда айтилганидек, "Мўъмин кишининг йўқотган нарсаси илмдир — қаерда топса, ўша ерда олишга ҳақли".

Университет манзили:
А.Қодирий кўчаси, 11-уй.
Телефонлар:
144-00-56, 41-08-73.
Интернетдаги манзил:
www.tiu.uz

Абдулла ШЕР

МЕН ТОҒЛАРДА ТОҒ ҚАДАР ЎСДИМ

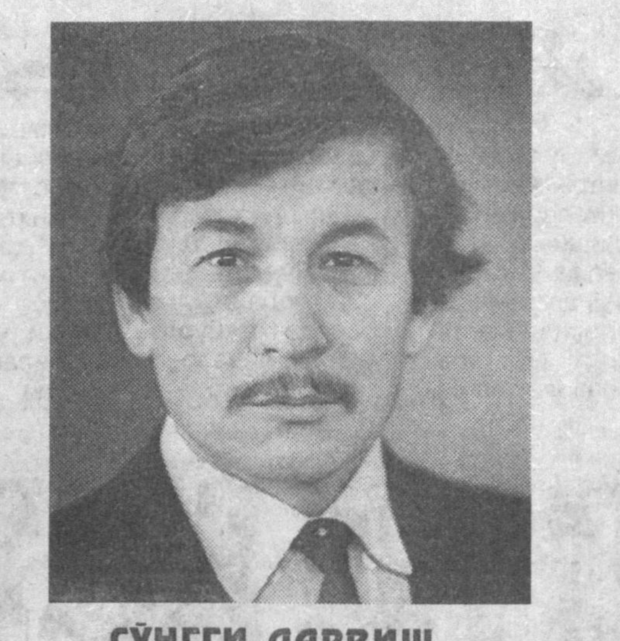

СЎНГГИ ДАРВИШ

Салом эй ой, мунгли эски дўст!
Боқ, тагимда яна ўша тақир пўст,
Ўша шамшод асо, ўша қамиш най...
Фақат ўзга ҳижрон, ўзга жон ва май.
Мажҳул саҳродамен, Ой, бўл пир ва эш,
Ғояга эришсин бу сўнгги дарвиш!

ОЙБЕК

Коинотни ойдек тинглаган
Шоиримни соғинаман гоҳ.
Бу дунёда ўзин англаган
Ундай одам кам бўлур, валлоҳ!

Кўзларида бир сеҳр ёнар,
Куйлаб турар ҳатто қошлари.
Гар тикилсанг қалбда уйғонар
Навоийнинг маслакдошлари.

Бу ким ўзи? Ойбекми ва ё
Сарварақдан боққан Навоий?!
Бир китобда — иккала сиймо,
Икки номда — битта фидоий!

Дардларини сир тутди Ойбек,
Кипригида тоғни кўтарди:
Буюк Жайҳун оддий бир сойдек
Шум замонни кесиб ўтарди.

У саробни англаб, оғриниб,
«Мажҳул саҳро» деди замонни.
Шеърлар ёзди Ойни соғиниб,
Устоз билди мангу осмонни.

Ҳар нафасда минг йиллик титроқ
Тарихларни уйғотди тунда.
Сўнгги дарвиш — сочи қўнғироқ:
Жаранглаб яшади очунда.

Бир кун, кўкда, беш юз йил чопгач,
Шошга келди Ҳиротдан пир — Ой.
Содиқ қолган дарвишин топгач,
Иккитага айланди бир Ой!

* * *

Бугун кечмиш қўлида талаш бўлган Вақтман мен,
Ёшлигимнинг бебаҳо йилларини қўмсайман:
Хотирот тортқилаган тескари дарахтман мен, —
Юлдузлар томон эмас, илдиз томон ўсгайман.

Ойдиндан, мунгли куйдан, кузнинг салқинларидан
Ненидир қидираман — нелигин билмасам ҳам;
Аждодларим қолдирган «Наво» талқинларида,
Ҳайронман, менинг дардим қандай бўлмиш мужассам?!

Бир ёнда ёруғлиг-у, бир томоним қоронғу, —
Опа-сингилдек яшар нур ва соя бу тунда.
Мен билишни истайман зулмат кўпми ё ёғду? —
Фалсафанинг илдизи, эҳтимол, ана шунда.

Кўчанинг фонуслари, кўкнинг юлдузларидан
Бизлар ёруғроқмиз деб, маст чайқалиб нур тўкар.
Ярқироқ мошинларга боқиб руҳим қаъридан
Товушсиз кишнаб қўяр эсдан чиққан ғиркўклар.

Эгардаги Авазхон, Барчин суйган Алпомиш —
Кечагина мен эдим, бугун эса ўзгаман:
Бугун ҳаёт анҳори дириллаттан қилқамиш,
Одамзот шаклидаги оддийгина кўзгуман.

Бугун мен хотирадан излайман тотли сурур, —
Кўнгил парво қилмайди, во ажаб, ўз ёшига!
Қанчалар узоқлашса меҳваридан бу умр
Шунча яқин бўларкан ёшликнинг қуёшига.

Бугун кечмиш қўлида талаш бўлган Вақтман мен,
Ёшлигимнинг бебаҳо йилларини қўмсайман:
Хотирот тортқилаган тескари дарахтман мен, —
Юлдузлар томон эмас, илдиз томон ўсгайман.

* * *

Қўлларингдан ушлаб, лабингдан тишлаб,
Мен олиб кетаман сени олисга.
Бир кунлик умрни бахтга бағишлаб,
Биз етиб борамиз кузги полизга.

Ташландиқ чайлада ёзиб дастурхон,
Бир қултум шаробдан сархуш бўламиз.
Сену мен, муҳаббат, орзу — тўртовлон
Кимсасиз чайлага зумда тўламиз.

Сўнг ўтиб қизилўт босган рошлардан
Яйраймиз кичрайган дарёга кириб.
Чопамиз мох босган қайроқтошлардан
Куз кечиб, сув кечиб, кулиб, қийқириб.

Тиззанга етмаган дарё қучоқлар
Қанотсиз балиқ деб болдирларингни.
(Олисда, билмайман, йиғарми-боғлар
Шаҳарлик сайёҳлар чодирларини.)

Эрта куз қуёши силайди илиқ,
Юзимиз, елкамиз, қўлларимизни.
Дунё мунча гўзал, мунча хуш қилиқ,
Тангри узун қилсин йўлларимизни!

* * *

Ёмғир ёғар қиялаб ёғар,
Зўрайгандан борар зўрайиб.
Гуё осмон бир ёққа оғар,
Намчил дунё боқар бўзрайиб.

Зерикарли совуқ куз куни
Йиғлатади деразани ҳам.
Ўзгартмайди фақат тусини
Куз гулидек далада карам.

Худди кеча босилганидек
Сувга тўлиб эскиради из.
Романларда ёзилганидек
Деразага юз босади қиз.

Бир зум учар унинг нигоҳи
Боғ устидан, миниб шамолни.
Савалаган хазонлар оҳи
Ғусса бўлиб босар хаёлни.

Икки тарнов тинмайди ҳануз,
Кучаяди ёмғир товуши.
Остонадан мўралар маъюс
Лойга ботган қизнинг ковуши.

* * *

Бу кун сўзбоз шаҳардан қочдим
Ва унутдим не эканин гап.
Мен тоғларга қалбимни очдим:
Қўнғир тошлар кетди жаранглаб.

Тоғлар менга бахш этди бир руҳ, —
Қўлим қанот бўла бошлади.
Кўкрагимдан чиққан сўнгги уҳ
Эркин нафас бўлиб яшади.

Тоғолчаю наъматак тўп-тўп,
Ҳар бир арча хушбўй табассум.
Хушбўйман дер ҳатто қуруқ чўп —
Гиёҳлигин эслайди бир зум.

Мен тингладим тошлар тилидан
Шовқинлардан қочган сўзимни.
Булутларнинг оппоқ элидан
Ололмадим узоқ кўзимни.

Шамол бўлди энг яқин дўстим,
Қўл узатдим кўк дарчасига.
Мен тоғларда тоғ қадар ўсдим,
Мен айландим эрк парчасига.

* * *

Р.Бёрнсдан

Менинг қалбим тоғларда, менинг қалбим ердамас,
Менинг қалбим тоғларда — буғуларга ҳамнафас,
Ҳуркак оҳу изидан учиб борар елдайин,
Менинг қалбим тоғларда, ўзим қайда бўлмайин.

Хуш қолинг энди тоғлар, хуш қол энди, эй Шамол,
Шонга йўғрилган Ватан, боболар юрти, хуш қол!
Мен қайларда кезмайин, қайга кетмай олиб бош
Тоғларга муҳаббатим бўлгай бир умр йўлдош.

Хуш қолинг, чўққиларга кўрк берган оқ қалпоқлар,
Хуш қолинг, тик сўқмоқлар, адирдаги ўтлоқлар.
Хуш қол, ёввойи хилқат, кўкка талпинган ўрмон,
Хуш қол, тийиқсиз тошқин, пастга отилган сурон.

Менинг қалбим тоғларда, менинг қалбим ердамас,
Менинг қалбим тоғларда — буғуларга ҳамнафас,
Ҳуркак оҳу изидан учиб борар елдайин,
Менинг қалбим тоғларда, ўзим қайда бўлмайин.

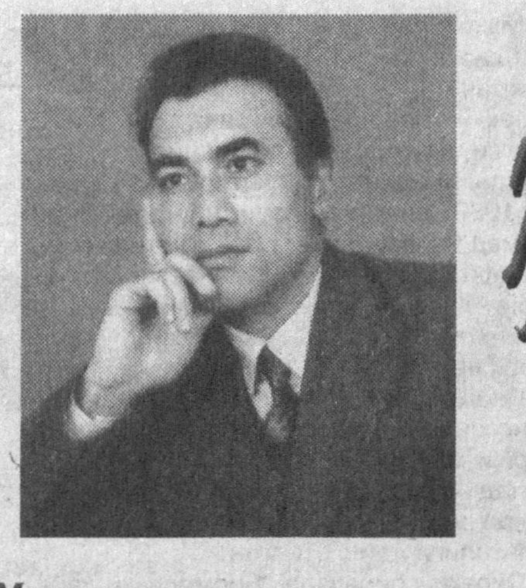

Жалолиддин МУСЛИМ

ҲАР СУБҲИДАМ ШУКР ЭТ...

Мени,
Сени,
Уни
Англармикан?!
Шеър ўқимаган одам...

Қандай кўринаркин бу олам
Шеър ўқимайдиган одамга?!

Меҳр борми кўзларида,
Сеҳр борми сўзларида,
Нур борми изларида,
Шеър ўқимайдиган одамнинг?!

Шеър ҳақида
Ўйласам ҳар дам,
Кўз олдимга келар
Дунёси остин-устун
Шеър ўқимайдиган одам...

НА ҲОЖАТ

Мақсад бўлмаса самар на ҳожат,
Дили қароға қамар на ҳожат,
Майдон бормасанг камар на ҳожат,
Заринг бўлмаса заргар на ҳожат?!

Дунё — бу қалтис дорга ўхшайдур,
Арқони бўғма морга ўхшайдур,
Ҳушёр тортмасанг ғорга ташлайдур,
Дорга чиқмасанг лангар на ҳожат?!

Эй, рақиб тингла, қилма қиёмат,
Яхши ният қил, бўлгил саломат,
Сен ҳам омонат, мен ҳам омонат,
Беш кунлик умрга жанглар на ҳожат?!

ЭПИГРАММАЛАР

Манглайин ёзувин ўқий олмайсан,
Ёлғондан афсона тўқий олмайсан.
Ҳар субҳидам туриб шукрин адо эт,
Бўлмаса бир дон ҳам чўқий олмайсан.

* * *

Қорилган зуваланг пишган ва ё хом,
Шунга ярашадир сенга эҳтиром.

Энди эҳтиёж йўқ, бунда пишмоққа,
Фикр қил, шукр қил, яша вассалом!

* * *

Лола юзингдан қалбим нолакор куйди,
Лола юзингдан, санам, лолазор куйди.
Куйган лолаларга гар ноламни дилбар,
Қуйиб узатсам олам мажнунвор куйди.

* * *

Дўстлар, оламга хушвақт келибмиз,
Инсон бўлиб яна — хушбахт келибмиз,
Яна иймон насиб — хушаҳд келибмиз,
Ҳақ айлабди икки дорун —
тахт келибмиз...

* * *

Сийратнинг сурати сўз-сўз,
Инсонлик шавкати сўз-сўз.
Сўзга сен беписанд бўлма,
Оламнинг ҳайбати сўз-сўз!

* * *

Гарчи гуноҳларим бисёр қошингда,
Валек кўз ёшларим дастёр қошингда.
Жаннатдаги ҳурлар куяр оҳимдан,
Гуноҳларим сўраб ул кун моҳимдан.

* * *

Билмам азалда мен қай томон,
Қаерга бориб, қайдан қайтаман?
Дардимни айтмоққа қалбим созладим,
Дардимни созлаган қалбга айтаман.

* * *

Найни пуфлар оташ нафасим,
Икки дунё бўлди қафасим.
Қафасдаги нолакор қушман,
Гоҳи ҳушёр, гоҳи беҳушман.

* * *

Ўзинг яккаш, ўзинг дилкаш ўзингсан,
Ўзинг маҳваш, ўзинг дардкаш ўзингсан.
Ваҳ-ваҳ, дилда мангу оташ ўзингсан,
Арзим тингла, соҳиби арш — ўзингсан!

ШАВКАТ РАҲМОННИНГ СЎНГГИ НАФАСИ

ЭССЕ

Эй, гулим,
Кўзларга ёшлар тўлганда
Соямиз қўшилган дамларни эсланг!
Шавкат РАҲМОН

... У юзини терс ўгирди.

— Нимага келдингиз?

Нафаси сиқилиб, бутун вужуди бўғриққан, юз томирларигача таранглашиб, тобора қорайиб бораётган дарё тошларидек захали, ўйдим-чуқур юзи энди бурунгидек қоятошни эслатмас; мусаввир юртдоши чизган полотнодан боқиб турган бургут нигоҳлардан асар ҳам қолмаган; аёвсиз дард билан олишмоқдан тинкаси батамом қуриган; кетмончиникига ўхшаш бақувват қўлларига ботган игналарнинг сон-саноқсиз излари ўрнида кўкиш-қора доғ билакларига ёйилиб, ток зангига ўхшаёзган; сочларига туйқусдан ёғилган оқ қировлар энди қирқ тўққиз ёшни қоралаган забардаст шоирни етмиш яшар мункиллаган мўйсафидга айлантирган эди.

— Нимага келдингиз?

Мен руҳонияти чўққилардек ўктам ва қайсар, жисмининг ҳар заррасида ҳалоллик, тўғрилик, эътиқод ва гўзаллик яшаган шоир айни пайтдаги ҳолатига тоқат қилолмаётганини ҳис қилардим. Дард номардларча уни оёқдан олганига, бир қултум ҳаво учун бутун вужудини қон қақшатаётганига чидаёлмасди. Йўқ, ўлимдан қўрқадиганлардан эмасди. У бошқача ўлимни истарди ва ҳатто ўшандек бир ўлимни яширин орзу қиларди. Дейлик шеърларига ўхшаш гўзал, аёвсиз, аччиқ, фожиали ва кутилмаган ўлимни...

Мен ҳеч нарса демадим. Ҳаммаси кундек аён эди. Сўлғин кўзларининг тубида қотиб қолган «туркона» (бу унинг ибораси) битиклар ўзбек шеъриятининг Алп Тегини умрининг охирги лаҳзаларини яшаётганини тасдиқларди. Бу битикларда Олой тизмалари этакларида қолиб кетган беғубор болаликнинг учқур хаёллари, Ўш остонасида унинг йўлларига кўз тикавермоқдан қорачиғлари йўлларга тўкилган ва ниҳоят довон оша Тошкентга келиб, жон талашаётган боласининг ҳолсиз вужуди ёнида Худога нола қилаётган онаизор лабларининг пичир-пичирлари, самбит қоматли сулув қизларининг бўйига боқиб, уларга каҳкашондек бахт орзу қилган аёлининг маъюс хаёллари, ягона Шоҳрухнинг беғубор ва содда нигоҳлари... ва яна кўп нарсалар ифодаланаётгандек эди. Кўнгил кўтаришдек бемаънилик хаёлимга ҳам келмади. Жим унинг нигоҳларига боқдим ва хонани тарк этдим. Қайтиб бормадим. Энди бориб бўлмасди. Ростини айтганда, ўзим ҳам уни бу ҳолда кўришни истамасдим.

Тошкентнинг талабалар шаҳарчаси ёнбошидаги онкология маркази биноси жойлашган дарахтзор ҳовлида юрган одамларнинг қиёфасида ҳам алланечук мунг бор эди. Асосан, саратон касалига чалинганлар билан шуғулланувчи дўхтурларнинг аҳволини тасаввур қилишга ҳаракат қилдим. Улар беморларга қандай қилиб умид бағишлашар экан? Чорасиз бу дард қошида ожизлигини тан олмаган табибу табобат деярли қолмади? Наҳотки, саратон ўз чангалига олган ва олаётган кишиларнинг кўз ўнгида фақат саратонда қуриб-қақшаб қолган биёбондан бошқа ҳеч нарса бўлмаса?..

Бу нарсаларга ақлим етмаслигини билардим. Мен тобора дунёдаги ризқи тугаб бораётган «ўжар шоир»нинг қисматини ўйлай бошладим. Ажал одам танламаслигига ишонсам-да, аммо бундай одамга ақалли бироз шафқат қилиш лозим бўлган кучлар бордек туюларди. Ахир, шундай буюк қалбни яратиб, уни қандай қилиб қайтариб олиш мумкин? Унинг борлиққа ҳали қониб тўймаган нигоҳи, райҳон бўйларига бўлган гўзал соғинчи, ҳамма-ҳамма нарсага чексиз муҳаббати, қиличдек кескир орияти, Ватан ва эл-юртга бўлган буюк муҳаббати ҳаққи-ҳурмати уни асрагувчи кучлар бор деб ўйлардим... Аммо, ҳамма ва ҳамма нарса саратоннинг қаршисида ожиз эканлигини ошкор тан олдилар.

Шеърни том маънода ҳар нечук туткунликдан озод қилган, ҳар қандай зоҳирий сарҳадларни бузиб ташлаган, сўзга жон бағишлаш санъатини яратган, қуруқ баёнчилик, арзон панд-насиҳат, маталнамо сўзамолликни адабиёт майдонидан ҳайдаб солмоқчи бўлган, жонли тилнинг бор имкониятларини амалда қўллай олган, яланғоч ҳақиқат туйғусига илоҳийлик либосини кийдирган сўз сеҳргарларидан бири омонсиз дард чангалида сурункасига уч юз олтмиш олти кеча-кундуз олишиб, ҳали тугалланмаган шеъридек жон таслим қилди. Балки Паганини шундай жон бергандир, балки Машраб ҳам шундай жон ҳолатда дор остига боргандир. Балки Лорка... Аммо улар ўз аҳволидан «хижолат чекмаган». Дор тўшак эмас. У буни яхши биларди ва қачонлардир, жангда қурбон бўлиш ҳақида сўйлаганди. Энди эса, бир қултум ҳаво ҳам йўқ, борлиқ олам гулдираб, айқириб нафас олиб ётибди, ҳатто унинг Аравонида, Новқат ва Сулаймон тоғларида тошлар ҳам нафас оляпти. Дарёлар шовиллаб, мирза тераклар Ўш кўчалари бўйлаб солланиб, ютоқиб нафас олмоқда, майса ва гиёҳлар, қурту қумурсқалар, илону чаёнлар ҳам нафас олаяптилар. Фақат у... бир қултум нафас олиш учун бутун вужуди билан тиришиб, зўриқиб азоб чекади.

Нодиражон, Шоиражон,
Танам қимир этмайди,
олис-олис воҳалардан
тоғларимни чақиринг —
осмон тўла ҳаволар
фақат менга етмайди.

Нодиражон, Шоиражон,
Танам қимир этмайди,
кўзимда бир томчи ёш,
сойлар ювса кетмайди.

Нодиражон, Шоиражон,
Танам қимир этмайди,
Пешонамнинг шўридан
Бино бўлгай бу дарё...
Осмон тўла ҳаволар
Фақат менга етмайди.

Нодиражон, Шоиражон,
Танам қимир этмайди,
Боринг, қорли тоғларга:
Бир шоир ётибди денг
Худонинг ҳовлисида...
Осмон тўла ҳаволар
Фақат менга етмайди...

Манзура опа, бирор нафаси ҳалол дуохон бўлсайди, деди овози титраб. У кейинги кунларда ўзи ҳам деярли турмуш ўртоғининг аҳволига тушиб қолганга ўхшаб кетарди. Ўшандек эти бориб суякка ёпишган, ўшандек юз-кўзлари қуюқ ва дардли, ўшандек синиқ. Хаёлимдан Саййид Неъматуллоҳ Иброҳим ўтди. Шогирди. Даланинг одами. Нафас ололмаётган устозига Кўктош томонлардан, Рангон тоғларидан, азиз-авлиёларнинг марқаду мозорларидан, Иброҳимбекнинг тулпорлари кишнаган дала-даштлардан устози учун тоза ҳаво олиб келади, ўйладим мен. Аммо... Энди қирқ тўққиз ёшга тўлган забардаст чинорнинг улкан япроқлари бир-бир узилди ва қалқиб-қалқиб ерга тўшала бошлади.

Коридорда дуч келган Тоҳир ака «Шавкат ўтибди», деди. «Шоира кетди...»

Мен Ҳофизга қўнғироқ қилдим.

— Кўчага чиқиб туринг, — ҳамишалик асабий овоз титради.

Кўча. Одамлар ўша-ўша, шўх-шодон. Қаёққадир шошган, қаёқдандир шошиб келаётган. Кимдир редакцияларга шеър элтяпти ва энг буюк шеър жон таслим қилаётганини билмайди. Кимдир мақоласи қаҳрамони билан суҳбат қурмоқда. Мошиндан тушиб таҳририят биносига йўл олган машҳур танқидчи қатағон қилинган адиблар ҳақида мақолалар ёзади ва у ҳам қаердадир Сибир ёқда, қандайдир ГУЛАГларда эмас, бир чақирим наридаги касалхонада буюк ўзбек шоири жон топшираётганини билмайди. Қаёқдан ҳам билсин?

Есениннинг бир ҳолати эсимга тушди. 1922 йил. Берлин. Есенин Ойдинбоғда М.Горкий билан учрашади. Ойдинбоғ айқириб ётибди. Одамларнинг бахтиёр кулгилари атрофни тутган. Ким музқаймоқ шимади, ким алвон пуфагининг бандидан тутиб чопади. Ошиқ-маъшуқларнинг қайноқ бўсалари.

— Менга, — дейди М.Горкий мутлақо руҳсиз Есенинга, — анови ит ҳақидаги шеърингизни айтиб берсангиз. Болалари нобуд бўлган ит...

Есенин «Қуёш ўйнар жавдар хирмонда...» деб бошланувчи ва шафқатсиз соҳиби етти нафар боласидан жудо қилган она итга бағишлаган маъюс шеърини ўқийди. Россияни ларзага солган шоир мана бу сатрларни ўқиётиб беихтиёр Горкийга назар ташлайди. Буюк пролетар адиби йиғлаётган эди.

Ботқоқлардан кечиб ўтди лой,
Оёқлари толди, уринди.
Том устида қалқиб турган ой
Боласига ўхшаб кўринди...
Шўрлик яна боласин сўраб,
Кўкка боқиб увлади хаста.
Янги ой ҳам аста ғилдираб,
Тушиб кетди уфқдан пастга.
Бечорага эрмаклаб, кулиб
Нон ўрнига отишгандек тош,
Ит кўзидан юлдузлар бўлиб,
Қорга оқди томчи-томчи ёш...

(Эркин Воҳидов таржимаси)

Есенин шеърни тугатиб, Горкийга юзланди:

— Нима дейсиз, шеърият, умуман, менинг шеърларим керакми? Ойдинбоғ Шиллерсиз ҳам маза қилиб яшаяпти?..

Буюк пролетар адиби Есенин нималарни назарда тутаётганини биларди. Ҳали шеър таъсиридан қутулмаган адиб ҳеч нарса демайди...

Машина йўл четида тўхтади. Орқа ўриндиқда чопон, ҳаракат маромини ўзгартирадиган дастак ёнида бир даста пул.

— Қутулибди, — деди Ҳофиз паришон. — Мен ҳаётимда бунақа тўғри одамни кўрганим йўқ. Тўғрилик фақат Худога хос экан, бандага эмас...

Шавкат Раҳмоннинг ўлими ҳақида Тоҳир Маликка етиб келган хабар бемаҳал хабар эди. Ўшанда Шоира (шоирнинг ўртанча қизи) «Робита» журналида ишлар, Тоҳир Малик журналнинг бош муҳаррири эди. Шоир оғирлашиб қолган кун кимдир Шоирани зудлик билан касалхонага чақирган. Эҳтимол бояги совуқ хабарнинг тарқалишига Шоиранинг таҳририятдан йиғлаб чиқиб кетаётгани сабаб бўлгандир?..

Биз касалхонага кириб борганимизда аллақачон дўстлар ўша ерда жам эдилар. Манзура опа бутун жисмига турли хил тиббий воситалар боғлаб ташланган умр йўлдошининг бошида нима қиларини билмай жонҳалак айланар, қизлар бир бурчакда мунғайиб туришар, дўхтурлар, дўст-ёрлар, қариндош-уруғлар... Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай дўхтурлар беморнинг аҳволи бироз ўнгланганлигини айтишди ва келганларга рухсат беришди. Соат кеч ўнлар эди. Биз қайтдик. Йўл-йўлакай Набижон Боқий аллақандай ноёб дори ҳақида гапира бошлади. Энди қулоқларимга на дори, на дармон кирмас, назаримда шоир энг сўнгги нафасларини олаётгандек туюларди.

Эрта тонг, соат бешларда телефон жиринглади. Набижон Боқий Шавкат Раҳмоннинг оламдан ўтганлигини айтди. Шоирнинг Қорасув даҳасидаги бешинчи қаватда жойлашган квартирасида одам гавжум эди. Хона тўрига ёткизилган шоир жасади ниҳоят Ҳофиз айтганидек, бу дунёнинг бор ғам-ғуссаларидан қутулиб осуда ва тинч ором оларди. Кимдир айтганидек, буюк тўфон тинганди. Энди ҳаммаси тугади. Ҳаммасига нуқта қўйилди. Бир чеккада Набижон Боқий ва Иқбол Мирзо қон бўлиб йиғлар, бир чеккада Мирза Кенжабек шоир жисмини Тошкентда дафн этиш ёки Ўшга олиб кетиш тўғрисида баҳслашар, дераза ёнида ётган шоир гўё мана бу сатрларини ўқиётгандек, аммо ҳеч ким бу сатрларни эшитмаётгандек эди:

Айт, эй хаста булбулим,
Ўшга қачон етамиз?
Яшил боғлар сарғарди,
Мағиз бўлди гужумлар.
Оҳ, вой мунча йўл оғир,
Булбулим...
Улкан соат ўртасида
Мадорим йўқ юрмоққа,
Қашқирлар даврасида
Судраламан турмоққа.
Шунда қолиб кетсам гар
Нетамиз?
Абадият оралаб
Ўшга қачон етамиз?
Қорли тоғлар бағрида
Бегим — Ўшим кўринди,
Султон — Ўшим кўринди...

Бу унинг энг сўнгги васият шеъри эди. Аммо ҳозир ҳеч ким бу шеър ҳақида ўйламас, «Худонинг ҳовлиси»ни тарк этган бетакрор ўзбек шоирининг бемаҳал ўлими барчани эс-ҳушидан жудо қилганди.

Шавкат Раҳмон оламдан ўтди. Яланғочота мозорига дафн этилди. «Ўғлимни Ўшга олиб кетаман», деб Қорасув мавзесини бошига кўтариб йиғлаган она охири қизларнинг раъйига қарши боролмади. Рози бўлди... Жигарбанди ўлимидан бир йил ўтганидан сўнг она ҳам охират диёрига сафар қилди...

Асқар МАҲКАМ

Китобингизни ўқидим

Ўзбекистон халқ артисти, Фарғона давлат университети профессори Султонали Маннопов навбатдаги китобини "Сўнмас наволар" ("Фарғона" нашриёти, 2004 й.) деб атабди. Китобдан асосан Фарғона водийсининг элга машҳур халқ ҳофизлари ҳамда санъаткорларининг ҳаёт ва ижодидан берилган лавҳалар ўрин олган. Муаллиф ўзининг кириш сўз ўрнида ёзган "Халқ мусиқа мероси тарихига бир назар" мақоласида мусиқа санъатимиз тарихи, ўтмиши ва бугуни ҳақида қизиқарли маълумотлар берган. Масалан, тарихий манбаларда XIII-XVIII асрларда Ўрта Осиё, Хуросон ва Озарбойжон халқлари мусиқасида "Ушшоқ", "Наво", "Бусалик", "Рост", "Ҳусайний", "Ҳижоз", "Раҳовий", "Зангули", "Ироқ", "Исфахон" ,"Зирафканд", "Бузрук" сингари ўн икки (дувоздаҳ) мақом мавжуд бўлганлиги мақолада атрофлича таҳлил қилинган. Даврлар ўтиши билан бу мақомлар Бухоро "Шашмақом"и, Хоразм мақомлари, Фарғона-Тошкент ижро йўллари орқали авлоддан авлодга ўтиб, янада мукаммаллик касб этиб келаётгани мисоллар орқали кўрсатилган.

Китобнинг асосий қисми Фарғона водийсининг мумтоз ҳофизлари, улкан санъаткорларига бағишланган бўлиб, дастлабки саҳифа — машҳур қизиқчи, ажойиб ташкилотчи, цирк устаси, моҳир раққос, созанда ва қўшиқчи Юсуфжон қизиқ Шакаржонов ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳикоя қилиш билан бошланади. Ҳақиқатан ҳам, ўтган асрнинг бошларида бу улуғ санъаткор нафақат Ўзбекистонда, балки дунёнинг Италия, Англия, Россия сингари давлатларида бўлган ижодий сафарлари давомида қизиқчилик, цирк, созандалик санъатимизни юксак маҳорат билан намойиш қилган.

Хўжандлик Содирхон ҳофиз Бобошарифов (1847-1918), шаҳрихонлик Мадали ҳофиз Раҳматилло ўғли (1867-1930) ҳақида берилган маълумотларда бу икки санъаткорнинг ўзбек классик қўшиқчилиги ва мақом йўлларида яратган янги ашулаларининг дунёга келиш тарихи ёритилган.

Масалан, Содирхон ҳофизнинг "Ушшоқи Содирхон", Мадали ҳофизнинг "Абдураҳмонбеги" қўшиқлари ҳамон севиб куйланиб келинаётгани улар ижодининг барҳаётлигини кўрсатиб турибди.

Хуллас, китобдан асосан Фарғона водийсида яшаб ижод қилган 20 нафар машҳур ҳофизнинг ҳаёти ва ижоди тўғрисидаги қизиқарли маълумотлар билан бирга, уларнинг ижро маҳорати, репертуари ҳақида ҳам кўп нарсаларни билиб олиш мумкин. Муаллиф бу машҳур санъаткорларнинг айримлари билан ўзи суҳбатлашган, айримларининг фарзандлари билан мулоқотда бўлганлиги боис, улар билан боғлиқ воқеалар, ҳангомалар, хотиралар китобхонда катта қизиқиш уйғотади. Айниқса, устози — Ўзбекистон халқ артисти Таваккал Қодиров ҳақидаги хотиралар юксак самимият билан ёзилган.

Муаллиф "Санъаткор одоби ва маданияти" мақоласида устоз-шогирд анъаналарининг йўқолиб кетаётганлигини афсус билан қаламга олиб, жумладан, шундай деб ёзади: "Баъзи санъаткорларнинг телевидение экранларида, саҳна ва издиҳомларда ўзларини тутишлари, ноўрин кийинишлари, баландпарвоз сўзлари, қўпол муомалалари, арзимас пулнинг орқасидан бир-бирларига бўлган беҳурматликлари одамнинг энсасини қотиради. Наҳот, бугунга келиб устозларимиз биз учун олтин мерос қилиб қолдириб кетишган санъаткорона одобимиз, маданиятимиз топталса, биз бунга амал қилмасак. Бу ҳеч кечириб бўлмас ҳолдир..."

Китобда устоз ҳофизлар ижроларидан берилган намуналар унинг мазмун-моҳиятини янада бойитган. Лекин китоб айрим камчиликлардан холи эмас. Таҳрирталаб ўринлар анчагина, рўйхатлар меъёри андак ошиб кетган. Айрим ҳофизлар тўғрисидаги ёзилганлар қуруқ маълумотномадан иборат бўлиб қолган. Шундай бўлса-да, С.Манноповнинг янги китобидан санъат ва мусиқа мактаблари, коллежларида қўшимча қўлланма сифатида фойдаланса бўлади. Шунингдек, китобни қўшиқ санъати мухлислари ҳам қизиқиб мутолаа қиладилар.

А.ЖЎРАЕВ

Мавзуга қайтиб

СИРЛИ БИТИКЛАР

Аҳмад Яссавий муҳри ва хонақоси ҳалқаларидаги ёзувлар

Барча буюк зотлар мақбаралари каби Туркистон шаҳрида (қадимий Ясси) Жаҳонгир Амир Темур буйруғи билан барпо этилган Хожа Аҳмад Яссавий хонақоси ҳам замонлар оша салобати, безаклари ва сирли ёзувлари билан неча-неча авлодларни ҳайратга солиб келмоқда.

Яссавий хонақоси деворлари, "Қирқ қулоқли" қозон, масжид устунлари, меҳроб ва эшикларидаги нақшинкор ёзувлар, шамдонлардаги битиклар, усталарнинг исм-шарифлари 1895 йили шарқшунос олимлар П.Н.Аҳмеров ва А.А.Диваевлар томонидан тошкентлик қози Лутфуллахўжа Отахўжа кўчирган ёзув асосида ўқилиб, русча таржимаси Қозон университети ахборотномасида чоп этилган. Тўғри, даврлар ўтиши билан кўпгина тарихий обидалардаги сирли, жимжимадор ёзувлар ўзининг дастлабки шакли ва ҳолатини йўқотган, боз устига шакл-шамойили замиридаги ниқобли битикларни ўқишга ҳамма ҳам қодир эмас.

Тадқиқотчилар Яссавий хонақосининг безаксифат ёзувларини уч гуруҳга бўладилар: Аллоҳ таолога ҳамд-санолар, Қуръони карим оятлари ва муборак ҳадислардан намуналар.

Бундан ўттиз йилларча муқаддам Чимкент вилоятининг Сайрам қишлоғида истиқомат қилаётган Яссавий авлодларидан бўлмиш марҳум Отахон азлар бобо ўз кутубхонасидаги Яссавийнинг "Ҳикмат" китобига битилган ҳалқасимон ёзувни "Яссавий муҳри" дея изоҳлаган. Кейинчалик маҳаллий матбуотда Отахон азларда ёғочдан тайёрланган меросий муҳр борлиги ҳақида сайрамлик мухбир М.Мирхолдоров маълумот бериб, ҳатто бобонинг қўлидаги муҳр билан тушган суратини ҳам эълон қилган эди.

Яссавий муҳри тўғрисида дастлаб 1856 йили қозоқ халқининг тарихчиси ва элшунос олими Чўқон Валихонов маълумот бериб, муҳрнинг хомаки чизгиси (контур)ни ҳам эълон қилган. Кейинчалик 1895 йили Қозон университетининг "Тарих, археология ва этнография жамияти ахбороти" журналида А.А.Диваев ва П.Н.Аҳмеровлар муҳрдаги ёзувлар таржимасини эълон қилганлар. Унда ёзилишича А.А.Диваевга муҳр ҳақида Туркистон шаҳрида уезд ҳокими лавозимида ишлаб юрган қариндоши хабар берган. А.А.Диваев хонақоҳ ноибига хат ёзиб, ўша муҳрдан нусха кўчириб беришни илтимос қилган. Ноиб унинг илтимосини бажарган, лекин муҳр нусхаси туширилган қоғозни эҳтиёт қилиб сақлашни, иложи бўлса, тумор қилиб тақиб юришни тайинлаган. Кейинчалик А.А.Диваев металлга хат битувчи (литограф)дан ўша катталикда нусха ҳам тайёрлатган. Аҳмад Яссавий муҳри шу тарзда бизгача етиб келган.

Муҳр учта — ички, ўрта ва сиртқи доирачалардан иборат бўлиб, ички доирачанинг кенглиги 3 см, 10 бўлакка бўлинган доирача эни 9 см, сиртқи доирачанинг кенглиги 11 см бўлган. Муҳрнинг кичрайтирилган тасвири 1980 йили Олматида нашр этилган "Аҳмад Яссавийнинг музейи" номли (муаллифи Н.Нурмуҳамедов) безакли китобнинг ички варағига туширилган. Биз ҳам шу китобдан олинган тасвир нусхаси (ксерокопия)дан фойдаландик.

Қайд этилган маълумотларда муҳрнинг сиртқи доирачасида Қуръондан айрим оятлар, 10 бўлакли доирачада Аҳмад исмли 10 та шайх номи, ички доирачада эса Аҳмад Яссавий исми битилганлиги қайд этилган.

Сиртқи доирачада "Бисмиллаҳи хайрул асмо. Бисмиллаҳи раббул арзи ва раббус-само. Бисмиллаҳиллазий ло язурру маъа исмиҳи шайъун фил-арзи ва ло фис-самои ва ҳувас самиъ ул-алийм. Амали Ҳожихон" деб ёзилган (ёзувлар шарқшунос олим Маҳмуд Ҳасаний томонидан ўқилди ва таржима қилинди. Муаллиф таржимонга ўз миннатдорчилигини билдиради). Мазмуни: "Исмларнинг энг яхшиси (аълоси) бўлган Аллоҳ номи билан бошлайман. Еру осмоннинг Парвардигори бўлган Аллоҳ номи билан бошлайман. Унинг номи билан (бошланган ишга) ер ва осмондаги ҳеч бир нарса зарар етказа олмайдиган Аллоҳ номи билан бошлайман. Ва у эшитгувчи ва билгувчидир. Ҳожихон иши."

Муҳрнинг ўртасидаги 10 бўлакли доирачада "Аҳмад Мурсал (элчи, яъни соллаллоҳу алайҳи ва саллам), Шайх Аҳмад Ҳанбал, Шайх Аҳмад Хейра'ннассаж, Шайх Аҳмад Арқам, Шайх Аҳмад Хузравия, Шайх Аҳмад Ровия, Шайх Аҳмад Мухтор, Шайх Аҳмад Жомий, Шайх Аҳмад Кабир, Шайх Аҳмад Суғория" исмлари битилган. Ўртадаги кичик доирачада эса "Ҳазрат Хожа Аҳмад Яссавий" деб ёзилиб, санаси 1213 (1798) йил ҳам кўрсатилган.

Хонақоҳ пештоқидан ичкарига (қозонлиққа) кириш учун ўрнатилган эшик қўш табақали бўлиб, ҳар табақага биттадан шақилдоқ ҳалқа ўрнатилган (суратга қаранг). Ҳалқалар кўриниши ва шакли жиҳатидан чинор ёки ток баргига ўхшаган тўқмоқча бўлиб, ўртасига ўзаро чатишиб кетган ўсимлик пояси ва барги ўймакорлик билан ишланган. Эшик очилиб ёпилганда тўқмоқчалар тагидаги сандончага тегиб, мунгли товуш чиқаради. Иккала ҳалқа тепасига алоҳида мис тахтакач маҳкамланган бўлиб, ўнг томонидагисига қуйидаги ҳадис битилган: "Қола-н-набиййу алайҳис-салом" яъни "Пайғамбар алайҳиссалом айтадики (унга Аллоҳнинг саломи бўлсин)" давоми иккинчи ҳалқа (асоси)га ёзилган "Ад-дунё соатан ижъалуҳа тоатан" — Дунё (умр) — бир соатдир, уни тоат (ибодат)да ўтказ.

Ҳалқалар тепасидан ўқ (ошиқ-мошиқ) орқали кенг бурунли, беўхшов оғизли, бошига дубулға (темир қалпоқ) кийган, икки елкасида ўзисифат "болача"лари бўлган махлуқлар қулоғига ўрнатилган. П.Н.Аҳмедов бу махлуқлар "қиёматгача бўйнига тавқи-лаънат (бўйинтуруқ) осган иблисларни эслатади" деган бўлса, таржимон А.А.Иванов бу "ҳайкалчалар мушуксимонлар оиласига мансуб йиртқич ҳайвоннинг боши" деб ёзган. Қозоғистонлик олима Б.Т.Туёқбоева ўнг томондаги ҳалқада она шер, чап томондаги ҳалқада ёлли (эркак) арслон ифодаланган, деб изоҳлайди (буниси ҳақиқатга яқинроқ, лекин бошқа мавзу).

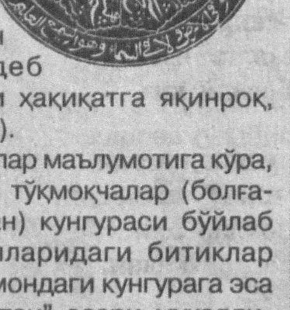

Мазкур муаллифлар маълумотига кўра, баргсимон безакли тўқмоқчалар (болғачалар ҳам дейилган) кунгураси бўйлаб форс ва араб тилларидаги битиклар нақшланган. Ўнг томондаги кунгурага эса Саъдийнинг "Гулистон" асари муқаддимаси охиридаги тўртлик битилган. Сиртдаги (ҳалқалардаги) ёзувларни ўқиш мумкин бўлмаганлиги сабабли тўртлик А.А.Иванов кўчирмаси асосида М.Ҳасаний томонидан қуйидагича ўқилди:

Ғараз нақшист к-аз мо боз монанд,
Ки ҳастийро намебинам бақоий.
Магар соҳиб дили рўзи ба раҳмат,
Кунад бар ҳоли мискини дуои.

Яъни "Мақсад — бирор ёдгорлик қолдиришдир, чунки борлиқнинг абадий эмаслигини кўриб турибман. Шоядки, бирор соҳибдил киши кун келиб, бу мискиннинг ҳолига дуои хайр қилса".

Чап томонидаги эшик ҳалқасида "Сана тисъа ва тисъийна ва сабъа амали ал-абдъ уз-заиф ар-рожий. Иззуддин бин Тожуддин ас-Сакий. 799" яъни "Аллоҳ иноятига (ёрдамига) муҳтож бўлган ожиз қул Иззуддин Тожуддин ас-Сакий ўғли. Рамазоннинг 20-куни 799 (1397 й). Давомида эса,

Ин дар басода комий доим хўжаста бод,
Бар дўстон гушодаву бар хасм баста бод.

яъни "Бу (равза боғи) эшиги софдил инсонларга муборак бўлсин, Ёрудўстларга (абадул-абад) очиқ, ғанимлар учун (ҳар доим) ёпиқ бўлсин".

Аҳмад Яссавий даҳмаси эшикларида ҳам ҳалқалар бўлган. Ҳозирги кунда улардан фақат юмалоқ таглик (асос) сақланиб қолган холос, ҳалқалар йўқолган. Тагликка сулс хатида "Ё Раҳмон, ё Субҳон, ё Бурҳон, ё Ҳаннон, ё Маннон, ё Дайён" деган битик нақшланган. Лекин (бир тасодиф туфайли) 1905 йили архитектор А.Гуржиенко томонидан Санкт-Петербургдаги давлат Эрмитажида сақланаётган расм (сурат) асосида А.А.Иванов ҳалқалар кунгурасидаги ёзувларни ўқиб, уларнинг таржимасини ҳам берган. Унинг маълумотича, бу ҳалқаларда ҳам жамоатхона эшикларидаги ҳалқаларда ифодаланган Саъдийнинг "Гулистон"идан парча ва уста исми (Иззуддин Тожуддин ўғли) битилган. Лекин ҳалқалардаги тўқмоқчалар тагликка арслонсифат махлуқлар қулоғига осилмай, тўғридан-тўғри ошиқ-мошиқ орқали маҳкамланган.

Аждодларимиз қуриб, бизга мерос қолдирган кўҳна обидалар қатори Аҳмад Яссавийнинг хонақоси (ёзув ва битиклар) ўз сир-асрорлари билан дили пок инсонларни асрлар оша узоқ ўтмиш билан ошно қилишига ишончимиз комил.

Каримжон ТОЙЖОНОВ,
биология фанлари доктори

Адабий танқид

ТУШУНИШНИНГ ЎЗИ БАХТ

Инсонни тушуниш... Қанчалик қийин савдо бу! Аёл билан эр, ота билан бола, ака билан ука, дўст билан биродар бир-бирларини тушунмасалар, энг ёмони — тушунишни истамасалар... Буни ҳеч қандай маъмурий йўл билан ҳал этиб бўлмайди. Бошқаларни тўғри тушуниш учун инсон, аввало, ўзини тушуниши, кашф этиши, англаши зарур. Аслида, ўзни тушунмаслик ҳам бир муаммо.

Инсоннинг ўзини англаши нечоғли муҳим масала эканлигини ҳозирги адабий жараёнда яратилаётган асарларда ҳам кузатиш мумкин. Тезкор замон одамлар ўртасидаги муносабатларга, меҳр-оқибатга ҳам маълум даражада салбий таъсир кўрсатаётгани сир эмас. Хўш, бу ҳол қандай оқибатларга олиб келади? Орамизда ўзини тушунолмай овора бўлиб юрганлар оз дейсизми? Инсоннинг ўз-ўзини англаши, тушуниши қандай мураккаб жараёнлар, психологик ҳолатлар асосида рўй бериши адабий жамоатчиликнинг эътиборига сазовор бўлган М.Муҳаммад Дўстнинг «Галатепага қайтиш», «Истеъфо», Х.Султоновнинг «Ёзнинг ёлғиз ёдгори», Э.Аъзамнинг «Отойининг туғилган йили», «Жавоб», Ғ.Ҳотамовнинг «Қудуқ тепасидаги ой», Т.Маликнинг «Шайтанат», А.Йўлдошнинг «Сунбуланинг илк шанбаси», «Отчопар», Н.Норқобилнинг «Қоялар ҳам йиғлайди» каби қиссаларида таҳлил этилган.

Таниқли ёзувчи Эркин Аъзамнинг «Жавоб» қиссасида бу муаммонинг янги қирралари очилган. Асар чуқур ижтимоий-психологик руҳ билан суғорилган — одамнинг ўз-ўзини англаш жараёни тадқиқ этилган. Инсон ҳаётда ўзига инъом этилган насибани териб ейиши, ўзлигини сақлаши, яшаш учун интилиши зарур. Бу ғоя асар қаҳрамони — катта бир ташкилотнинг инспектори Нуриддин Элчиев образи орқали илгари сурилади. У ўзини «бу улкан даргоҳда оддий бир ходим, кичкина одам», деб билади. Ёзувчи шу «кичкина одам»нинг турмушдаги катта муаммоларга алоқадорлигини тасвирлайди.

Аслида Нуриддин ўртача одам. Ишхонасида, ҳатто оиласида ҳам бор-йўқлиги билинмайдиган одам. У топганини ёру биродарлари билан баҳам кўради, тез-тез уйига танишбилишларини таклиф этиб, дастурхон ёзади. Тўй-маъракаларда, давраларда дилкаш соқий. Аммо бирон марта мансаб поғоналаридан кўтарилишни ўйлаб ҳам кўрмаган, борига қаноат қилиш унинг қон-қонига сингиб кетган. Бироқ кейинроқ англаб етадики, яшаш учун, жамиятда керакли одам сифатида ўрин эгаллаш учун бу етарли эмас экан. Чунки ҳақиқат талаб қилиб, безорилардан калтак еди. Кейин уларнинг ҳомийлари Нуриддиннинг бошига не-не кунларни солдилар, унинг бўш-баёвлигидан фойдаланиб, қалбидаги ҳақиқатга ишончни йўқотмоқчи бўлдилар. Улар орасида ҳатто катта бошлиғи Нодир Файзуллаевич ҳам бор эди.

Хўрлик ва камситишларга чидай олмаган Элчиев ўз жонига қасд қилади, аммо тасодиф туфайли тирик қолади. Касалхонада ўтказган кунлари унинг ўз қадрини англаб етишида муҳим босқич бўлади, ўзининг кимларга керак ва кераклигини англатиб турмаслигини ақл тарозисига солиб кўради. Охир-оқибатда шунга амин бўлдики, ҳокисорлик, камтаринлик, камсуқумлик қилиб юраверса, айримлар ўз манфаатлари йўлида бемалол топтаб ўтишлари тайин. Модомики, инсон экан, ўз қадрини билиши, ҳаётда борлигини бошқаларга ҳам англатиб туриши лозим!

Сиртдан қараганда, асарда тасвирланган турмуш зиддиятлари майда кўринади. Аммо улар Элчиев атрофидаги воқеа-ҳодисалар занжирида бирлашиб шундай тарангликни юзага келтирганки, китобхон шиддатли драматик коллизиялар оқимидан чиқиб кетолмайди. Қиссада турли характер ва қиёфадаги кишиларни учратамиз. Уларнинг бири бизга маъқул келса, бошқасидан нафратланамиз. Айни биз нафратланадиган одамлар Элчиевнинг ўзини англаши жараёнида унга кўзгу бўлганидан ҳайратга тушамиз. Булар унинг ҳамкасби, «пасткашликнинг, гўстоҳликнинг» тимсоли, дўст-душманлигини билиб бўлмайдиган Мўминбоев, яхши гап билан авраб, жонни суғуриб оладиган, бундан завқланадиган раҳбари Нодир Файзуллаевич, безориларни ҳимоя қилиб орага тушган, асар воқеалари давомида атиги бир мартагина кўринса-да, хотирага муҳрланиб қоладиган даллол...

Элчиев ўз оиласида ҳам бироз қисиниб яшайди. Тўғри, у хотини Мастура билан севишиб турмуш қурган, уни деб шаҳарда яшаб қолган. Балки кўнглида мусофирлик туйғуси устундир. Аммо бунинг бошқа сабаби ҳам бор. У хотини ва болаларини жонидан ортиқ яхши кўради, бу бахтини бой бериб қўйишдан мудом қўрқиб яшайди. Ана шу ҳадик уни бикиниб яшашга одатлантирган. Оқибатда эса, у болаларини, болалари уни тушунмай қоладилар. Бундан Элчиевнинг ўзи ҳам ҳайрон, ўйлаб ўйининг охирига етолмайди: «Ажаб, сенларни ўзим яратиб, ўзим тушунмасам!..» Ҳа, ҳақиқатан ҳам, у «Ўзи дунёга келтирган, ўзи ўстирган, ўзи тарбиялаган, бугунга келиб эса уларни тушунмайди, ҳеч нарсани тушунмайди, билмайди»ган одамга айланиб қолади. Ёшлар дунёсининг ўзига хослиги, кексалар уларни тушунишга ҳаракат қилиши, улар билан ҳисоблашиши зарурлиги асарда маҳорат билан тасвирланган.

Ёзувчи Шойим Бўтаевнинг «Сирли юлдузлар» қиссаси «Бахт — сени бошқалар қай даражада тушуна олишида», деган фикрга қурилган ва воқеалар шу мақсад ечимига йўналтирилган. Қиссада ҳикоя қилинишича, талаба Жавлон ҳақиқат учун курашадиган, кўзбўямачилик ва ёлғончиликка тоқати йўқ, гердайишни ёқтирмайдиган йигит. У «нимжонгина, телпак билан урсанг йиқилгудек қиз» — Юлдуз билан дўст тутинади. Жавлон одамларни, табиатни жуда севади ва уларни тушунишни истайди, бошқалар уни тушунмаганидан азобланади. Далада курсдоши Назокатга қўл кўтаргани учун йиғилишда унинг ахлоқи муҳокама қилинади. Декан ўринбосари Иброҳимов билан ораларида гап қочади. Бу ерда Жавлонни азоблаган нарса бирон жазо олишидан қўрқиши эмас, балки мажлисда ўтирган «курсдошлари ҳеч нимани тушунмасликлари, тушунишни истамаётганликларини зуҳур» этишаётгани эди. Бу фикр асарнинг бутун сюжет чизиғи бўйлаб ўтади. Йиғилишда уни биргина чет эл адабиёти фани ўқитувчиси Султонов домла тўғри тушунади ва шундай дейди: «Одам миясини тўлдириб олган қонун-қоидалар билан эмас, қалби билан, эътиқоди билан одам... У ўз йўлини топмоқчи бўлиб қўполлик қилган. Қани энди ҳамма ҳам қўполлик қилиб бўлса ҳам ўз йўлидан боришга ҳаракат қилиб, азобланиб яшаса...». Яхши фикр, бироқ ёзувчи бу билан ўз қаҳрамонининг қиз болага ҳақми, ноҳақми қўл кўтаришини оқлаётгандек туюлади.

Қиссадаги Юлдуз образи ҳам ўқувчида хира таассурот қолдиради. Асарнинг ғоявий мундарижасини белгилаган «Бахт — сени бошқалар қай даражада тушуна олишида», деган сўзларни ёзган ҳам Юлдуз. Демак, унинг бундай фалсафий хулосага келишининг сабаблари бўлиши керак. Бироқ булар сирлигича қолаверади.

«Ҳаётда ўз мезони, ўз ўлчови» бор қишлоқ оқсоқоли Эрназар полвоннинг мақсад ва маслагини ашаддий рақиби, бетгачопар Сами чўлоқ ҳам, «қизбет» ўғли Ўсар ҳам тушунмайдилар (Н.Норқобиловнинг «Қоялар ҳам йиғлайди» қиссаси). Эрназар полвон эса ўзи кайвонилик қилаётган қишлоғини ҳам, оиласини ҳам муаззам дарахтга қиёслайди. Унинг назарида бу дарахт соғлом ва сершох бўлиши, биронта новдаси бевақт хазон бўлмаслиги керак. Мабодо, битта шохи нобоп ўсса ёки заха еса уни кесиб ташлайди, токи дарахт танасига зарар етказмасин.

Эрназар полвон болаларию невaралари, қишлоғининг ёшларини полвон, ҳалол, ростгўй, ҳаромдан ҳазар қиладиган руҳда тарбиялайди, уларни доимо кузатиб, назорат остига олиб юради. Аммо зинҳор бу борада мажбурлаш йўлини тутмайди. Аввало, ўзи ва оиласи мисолида ибрат кўрсатади.

Афсуски, муаззам дарахтнинг баъзи шохлари эгри ўсиши ҳам мумкин экан. Дўстликда, ҳамқишлоқларини тушунишда, меҳр-оқибатда барчага намуна бўлишга интилган Эрназар полвоннинг ўғилларидан Ўсар эгри чиқиб қолади. У ота-боболарининг удумини назар-писанд қилмайди, шаҳарда ўқиб, ишлаб юриб аждодларидан мерос полвонликдан маишат йўлида фойдалана бошлайди. Қишлоқда гап-сўз кўпаяди.

Эрназар полвон одамлар ўртасидаги аҳилликка путур етказадиган бу ишнинг олдини олишга киришади. Қиёматлик дўсти Ғайбулла айтганидек, ўғлининг ичидаги шайтонни «ҳайдаб юбориш» учун тоғдаги эски арчазорга олиб боради. Ўсар эса отасига рўйхушлик бермай тоққа қараб қочади ва қор кўчкиси остида қолади. Ота ва бола ўртасидаги тушунмовчилик оғир фожиа билан якунланади.

Наби Жалолиддиннинг «Байроқ» номли ҳикоясида тушунишнинг кўламлироқ масаласи тўғрисида гап кетади. Яъни одамларнинг бир-бирини яхши тушуниш учун, аввало, уларда ватанпарварлик туйғуси шаклланган бўлиши лозим. Учта ўғлининг «ҳақиқий эркак, ватанпарвар бўлишини» истаган Ботирнинг дадаси синфдоши Тўлқин чўлоқнинг ватанпарварлик нималигини тушунмаганлигидан ҳафсаласи пир бўлиб, қўлини силтайди. Ботир ҳам «Тўлқин чўлоқнинг кўзларига қаради: улар гўё бўмбўш эди, ҳатто қорачиқлари ҳам йўққа ўхшарди. Тўлқин чўлоқ дадасининг гапини тушунмаётганлигини у ҳам пайқади». Муштдай бола тушунаётган ҳақиқатни кап-катта одамнинг тушунмаётганлиги уни ҳайратга солади. Ўзи эса дадаси айтганидек, байроқ Ватаннинг юзи, шаъни-шавкати эканлигини англаб етади ва амалда исботлайди.

Н.Жалолиддин биргина байроқ детали орқали инсон қалбида яширинган туйғу — ўзини, одамларни, Ватанни тушуниш улкан бахт эканлигини ифодалай олган. Дарвоқе, тушунишнинг бундан-да кўламлироқ, чуқурроқ қирралари ва илдизларини тасвирлаш ҳозирги адабиёт олдидаги муҳим вазифа бўлиб турибди.

Йўлдош СОЛИЖОНОВ,
филология фанлари доктори

"Образли ифода маънога ёрқинлик, воқеа ва манзараларга жонлилик, фикрга таъсирчанлик бағишлайди. Лекин ҳар қандай кутилмаган ва фавқулодда ташбеҳу тимсолларни қўллашда ҳам меъёр бўлиши керак. Бугунги шеъриятда эса айнан меъёрсизлик меъёр қилиб олинганлиги кўзга ташланади". Ижодкор ва адабиётшуносларда, шеърият мухлисларида қизғин баҳс-мунозара уйғотган филология фанлари номзоди Э.Очиловнинг "Сиз шеър айтасизму ё одам қўрқутасиз?" сарлавҳали мақоласи ("ЎзАС", 2004 йил, 37-сон) мазмуни юқоридан келтирилган парчадан аниқ англашилиб турибди. Бу мақолада муаллиф кўплаб мисоллар орқали далиллашга уринганки — бугунги шеъриятда сўз қўллаш меъёри муаммоси турли хил фикрларга туртки берди. Унга жавобан ёзилган шоир Б.Рўзимуҳаммаднинг "Танқид — яхши нарса, аммо..." ва адабиётшунос Қ.Йўлдошевнинг "Адабиёт осмони чексиз" ("ЎзАС", 2004 йил 40-сон) мақолаларида ҳамда Э.Очиловнинг шоир Б.Рўзимуҳаммадга очиқ хатида ("Адабиётнинг андишасини қилдим", "ЎзАС", 2004 йил 40-сон) мунозарага сабаб бўлган мавзу — ташбеҳ, тимсоллар қўллашда меъёрни қандай мезонларга асосланиб белгилаган маъқул, бугунги шеъриятда анъана ва янгича изланишларга муносабат масаласи, мумтоз адабиётимиздаги анъанавий образларнинг кутилмаган талқинлари борасида эътиборли фикр-мулоҳазалар билдирилди. Таниқли олим ва таржимон И.Ғафуровнинг "Ноёб сўзлар поэзияси" ("ЎзАС", 2004 йил 44-сон) мақоласи эса баҳс мавзуи доирасини кенгайтирди: "Кутилмаган ноёб сўз маданий муҳит, маълум йўналишдаги изчил интеллектуал тарбия, қарашлар, поэтик майлларнинг маҳсули бўлиб ҳам кўринади. Бир шарти: ўзини бадиий, семантик оқласагина...".

Мунозара муштарийларда ҳам қизғин муносабат уйғотди. Таҳририятга келаётган "акс-садо" мазмунидаги хатлар шундан далолат беради. Хусусан, газетамизнинг доимий муаллифларидан, фарғоналик адабиётшунос Й.Солижонов: "Мен газетанинг ҳар бир сонини интиқиб кутаман, қизиқиш билан ўқиб чиқаман. Энг яхши мақолаларни ёру биродарлар, талабалар, аспирант ва магистрларга ҳам ўқишни тавсия қиламан. "Сиз шеър айтасизму ё одам қўрқутасиз?" сарлавҳали мақола ҳам менда яхши таассурот қолдирди ва ҳозирги шеъриятда сўз ўрни, уни қўллаш меъёри ҳамда масъулияти, сўзбозликка берилишнинг хунук оқибатларга олиб келиши масаласида муаллиф билан ҳамфикр эканлигимиздан хурсанд бўлдим", деб ёзади. Жаҳон тиллари университети талабаси З.Холов баҳс давомида айтилган фикр-мулоҳазаларга муносабат билдириб, "бугунги шеъриятга барибир энг адолатли баҳо, энг тўғри эътироф халқ томонидан берилса керак", дейди. "Бири бирини такрорловчи куй-қўшиқлар кўпайиб кетгани каби, бири бошқасига "ўхшаб кетадиган" шеърлар ҳам кўпайиб кетди. Балки модерн шеърият бу қусурга барҳам беришда бир восита вазифасини ҳам бажарар, — деб ёзади талаба З.Холов. — Чунки модерн шеърни ўғирлаб, ўзлаштириб бўлмайди (бундай шеърни, аввал, тушуниб олиш яхшигина савияни талаб этади)". Зангиота туманидан тарих фани ўқитувчиси Р.Қулмуродова, Вобкент туманидаги М.Наимов жамоа хўжалигидан Ш.Ҳусенова ва бошқа газетхонларимиз ҳам мунозарада тилга олинган масалалар бўйича ўз фикрларини йўллашган. Дарвоқе, хатларда шеърият мухлислари ўз мулоҳазаларини истак тарзида ҳам изҳор этишган. Жумладан, вобкентлик Ш.Ҳусенова шундай ёзади: "Ойнинг телескопдан ёки космосдан қандай кўринишини фан орқали ҳам ўрганаверамиз. Шеъриятда эса ойни... гўзалроқ кўргимиз келади".

Қалбида шеъриятга ҳавас ва ҳайрат сусаймаган, газетамизни қўлма-қўл қилиб, сонма-сон қолдирмай ўқиб бораётган, кўнглига яқин олган мақола, бадиий асар ва бошқа материаллар ҳақида эринмай таҳририятга хат ёзиб, фикр билдираётган мухлисларга миннатдорчилик билдирамиз. Ва уларни қизиқтираётган бугунги шеъриятнинг долзарб муаммоларига доир мунозарамизни ёш тадқиқотчи Ш.Субҳоннинг модерн шеъриятининг ўзига хос жиҳатларига доир кузатишлари баён этилган мақоласи билан давом эттирамиз.

ТАНҚИД ВА АДАБИЁТШУНОСЛИК БЎЛИМИ

УРҒУЛАНГАН СЎЗ

БАҲС

Тарих бизга демократия мавжуд жойда эркинлик бўлишидан, эркинлик бор жойда санъат ривож топишидан сабоқ бериши билан ҳам қадрлидир. Ривожланган юксак компьютер технологиялар асри бўлмиш XXI аср бошида рўй берган кенг миқёсдаги интеграция, медиа-ахборот воситаларининг тезкорлиги, жамиятнинг турли қатламлари бўйлаб илдиз ота бошлаган демократик тамойиллар — барча-барчаси янги юз йилликда ўзбек шеъриятини туб ўзгаришларга олиб келиши табиий. Мустақилликдан кейинги давр ўзбек шеъриятида модерн йўналишида ижод этаётган шоирлар авлоди пайдо бўлди, уларнинг услубий йўналишларида ўзига хослик шаклда ҳам, мазмунда ҳам бўй кўрсата бошлади. Қолаверса, ижодий жараёнда сарбаст шеърнинг кенг ўрин эгаллаётгани шоирнинг одам ва олам ҳақида, борлиқнинг инсон руҳиятидаги тажассуми хусусида эмин-эркин фикр юритиш имконияти пайдо бўлганидан далолатдир.

Янги йўналишдаги шеърларда ҳаёт ҳақиқати гоҳ очиқдан-ойдин, гоҳ рамзлар орқали ифодаланади. Бироқ ҳар иккала ҳолатда ҳам ижодкор билан дўстона, дилдан самимий суҳбат қургандек бўласиз. Бугунги адабий жараёнда модерн шеърияти борасида илиқ фикрлар билан бирга, ушбу йўналишдаги шеъриятга шубҳа билан қараш ва ҳатто уни инкор этиш ҳоллари ҳам учрайди. Албатта, ҳозирги давр Ғарб ва Шарқ шеъриятидан воқиф бўлиш, янгича услубдаги шеърни тушуниш маълум бир тайёргарликни, интеллектуал савияни талаб этади.

Гегел «Эркинлик англаб олинган заруриятдир», дейди. Дарҳақиқат, мустақилликдан кейин ўртага чиққан ва тобора ёрқин мазмун касб этиб бораётган модерн шеърият руҳияти тушовланмаган, нисбатан ўзини эркин ҳис қилувчи, шунга интилувчи навқирон ёшлар шеърияти, дейиш мумкин. Бу эркинлик, бир томондан, давр талаби ва руҳиятини тўғри англаган шоирларнинг ўз кучи, эътиқоди ва қобилиятига ишончини билдирса, иккинчи томондан, уларнинг шеъриятда ўз ўрни ва овозига эга эканликларини кўрсатади. Бунга мисол тариқасида бир неча шеърий тўпламлари мухлисларга анча яхши таниш, баъзан жиддий баҳс-мунозаралар туғдираётган Фахриёр, Баҳром Рўзимуҳаммад, Абдували Қутбиддиндан тортиб, Даврон Ражаб, Болтабой Бекматов, Икром Искандар, Ҳусан Карвонли, Гўзал Бегим, Олима Набизода, Ойдиннисо ва Дилрабо Мингбоева каби нисбатан ёш шоирларнинг шеърларини кўрсатиб ўтиш мумкин. Уларнинг айримлари ижодини мустақилликдан олдин бошлаган эса-да, ўзлигини мустақилликдан кейин намоён этди, десак хато бўлмайди. Уларнинг шеърдан шеърга, тўпламдан тўпламга ўсиб, янгича услуб ва йўналишларга қўл урганликларини кўрамиз. Бу хусусият уларнинг шеъриятдаги монотонлик — бир хилликдан қочиб, ижодий рангбарангликка интилаётганликларидан далолат беради.

Хўш, биз юқорида тилга олган ёш шоирлар ижоди нимаси билан эътиборни тортади? Модерн шеърият деганимизда, аввало, оригиналлиги — ўзига хос ифода услуби, ташбиҳ, образ ва рамзлар дунёсига бойлиги билан ажралиб туради. Уларнинг шеърлари, бир қараганда, жуда оддий, жўндек туюлиши мумкин. Ва ҳатто киши хаёлидан «мен ҳам ёза оламан бундай оддий шеърларни», деган ўй кечса ажаб эмас. Бироқ бироз кунт қилиб ўқилса, дастлабки тасаввурлар алдамчи эканлигига иқрор бўламиз. Шоир моҳир мусаввир каби инсон онг ости манзараларини маҳорат билан чизиб берадики, гўё учинчи оламга саёҳат қилиб, туйғу ва тушунчалар замиридаги сирли тасвир — яширин маъноларни уққандек бўламиз.

Руҳшунос олимлар сўзнинг мислсиз қувватга эгалигини, шунингдек, унинг товуш сифатида фақат онгда ҳиссий қўзғалиш уйғотибгина қолмай, одам фаолиятига таъсир ўтказа олишини таъкидлашади. Чунончи, аждодларимиз бир ишни бошлашдан ёки сўзлашдан олдин «бисмиллоҳ» дейишган, бу билан Аллоҳдан мадад тилабгина қолмай, сўзнинг ёвуз куч ва таъсирлардан фориғ этиш хусусиятига эгалигини, яъни илоҳий қудратини ҳар доим ёдда тутганлар. «Яхши сўзга ҳам, ёмон сўзга ҳам фаришта омин дейди», дея эзгу амал олдидан дуога қўл очганлар. Шу маънода, сўзнинг таъсир кучини дуога тенг билган ота-боболаримиз сўзни оқилона ва эҳтиёткорлик билан ишлатишган.

Модерн шеърларда кўпинча эътибор мантиқли урғуга, яъни мисра, сатр, бандларда ифодаланган маъноларга эмас, балки сўз урғусига қаратилади. Бошқача айтганда, аруз ёки бармоқ вазнидаги анъанавий шеърларда маънони ифодалашда асосан қофия, радиф, туроқ каби вазн компонентлари иштирок этса, сарбаст шеърларда ҳар бир сўз умумий маъно компоненти вазифасини ўташидан ташқари, алоҳида ҳолда рамзий маъно бутунлигини ифодаловчи моҳиятга ҳам эга бўлади.

Мисол тариқасида Баҳром Рўзимуҳаммаднинг «Орзу» номли шеърига кўз ташлайлик:

Вақт болғачаси остида
орзу аста-секин ушалиб борар
ушалгани сайин каттаяр одам

Вақт болғачаси остида
орзу юмалоқ шаклда
шар шаклида орзу

Шеър ибтидосида кутилмаган ўхшатиш, парадоксли ифода, қайтариқ, сўз ва туйғу ўйинларини кузатамиз. Шоир шеър интиҳосида ҳам худди шундай бадиий якун ясайди:

Шундай йириклашар дақиқа сайин
ушалмаса одам кичрайиб-кичрайиб
йўқолиб кетади шар соясида

Шеър муқаддимасида айтилган фикр кейинги мисраларда ривожлантирилади, интиҳода эса, бадиий якунига етади. Образли қилиб айтганда, шоир шеър ибтидосидаги учқунни алангага айлантириб, чўғ билан якунлайди.

Бу шоир ижодида Ғарб адабиётида кенг қўлланилган ва қўлланилиб келаётган сюрреализм оқимига хос ғайриоддийлик унсурларини кўриш мумкин. Бу адабий оқимга XX аср бошларида Францияда Андре Бретон асос солган эди. Ушбу оқим намояндалари инсоннинг онг ости тушунчаларини худди тушда бўлгани каби бир-бирига боғланмаган, узуқ-юлуқ воқеалар тарзида акс эттиришни маъқул кўришган. Андре Бретоннинг ўзи бу оқимга қуйидагича таъриф беради: «Сюрреализм хоҳ сўз, хоҳ ёзув, хоҳ бошқа бир шакл билан бўлсин, тушунчанинг асл моҳиятини англатган соф руҳий механизмдир».

Сирасини айтганда, ўтган аср бошларида Ғарбда моддий неъматларга ружу қўйиш туфайли инсон маънавияти иккинчи даражага тушиб қолган, натижада реал воқеликдан толиқиш ҳисси кучая борган. Ана шундай шароитда мажозий маънолар воситасида маънавиятга даъват этувчи бир қанча адабий оқимлар қатори сюрреализм оқими ҳам ўзига хос эстетик дунёқараш сифатида ўртага чиққан эди.

Модерн йўналишида ижод қилаётган шоир ўзининг хаёлот дунёси, онг ости ички кечинмаларини имкон қадар ўз ҳолича тасвирлашга интилади, шеърдан хулоса чиқаришни эса ўқувчи ҳукмига ҳавола қилади. Баъзан кичик, баъзан катта ҳарфлар билан, тиниш белгиларисиз шеър ёзишнинг сабаби фақат шаклий ўйинлар орқали ўқувчининг диққатини тортиш эмас, балки шоирнинг хаёл тизгинини илҳом измига қўйиб бериши билан ҳам изоҳланади. Мозайка санъатида ҳар бир парча, бўлак яхлит манзарани ифодалашда қандай аҳамиятга эга бўлса, модерн шеърлардаги сўзлар ҳам шундай вазифани бажаради.

Баҳром Рўзимуҳаммад ижодида кўпроқ иррационал-ҳиссий унсурлар кўзга ташланса, Фахриёрнинг шеърларида, аксинча, рационал-мантиқ кенгроқ аҳамият касб этади. Бошқача айтганда, Фахриёрда фикр айтиш, маълумот беришга иштиёқ кучли. Яъни унинг шеърларида дидактик хусусият етакчилик қилади, ҳар бир воқеа ва ҳодисадан мантиқий хулоса чиқариш истаги сезилиб туради. Шунингдек, сўз воситасида «нигоҳлари қаҳратон музчил» каби янгича мазмун, ҳолат яратишга ҳавасмандлик шоирнинг ўз бадиий оламини яратиш йўлидаги ҳаракатини кўрсатади.

Фахриёрни ўз овози ва ўзига хос услубга эга шоир сифатида танитган асарлари «Аёлғу» номли тўпламидан жой олган «Ёзиқ», «Вариациялар», «Аёлғу», «Мучал ёши», «Куз ёмғири» туркумидаги шеър ва достонлари бўлди, десак хато бўлмайди. Гарчи шакл ва мазмун жиҳатидан анъанавий шеър, достонлардан анча фарқ қилса-да, унинг шеърларида рамзий маъно ва ишораларга кенг ўрин берилгани, халқ оғзаки ижоди анъаналари билан замонавийликнинг ҳамда наср билан назмнинг уйғунлашиб кетгани боис эътиборга лойиқдир. Мазкур асарларда ой образи кўп келади ва бир неча маъноларда қўлланилади. Биргина «Аёлғу» шеърида «Ой юзинг доғларига қараб йиғладим» сатри етти марта қайтирилади. Одатда, бирор-бир инсон бошига қайғу тушса, ишқ ўтида ёниб-куйса, «юраги доғ», «юрак-бағри чок» каби ибора ва ўхшатишлар қўлланилади. Бу ўринда шоир оқ билан қора рангни қиёслаш орқали шонли тарихимизнинг нурли осмонида баъзан зулмат оралаганини шеърнинг охирги мисраларида афсус билан тилга олади:

ватан ҳам гоҳида ташлаб кетади
Жалолиддин Мангубердининг
туёқларидан
ўт чақнаган оти
ёлларига осилиб

Агар ой тарихда-ю, бугун ҳам муқаддас ҳисобланиб, миллат шаъни ва руҳиятининг рамзи сифатида байроғимизда акс эттирилганини назарда тутсак, шоирнинг асл мақсади миллий ўзликни янада теран англаб етишга, Ватан шаъни ва қадриятини янада юксалтиришга бўлган ишора эканини кўрамиз.

«Аёлғу» шеърида ой ватан севгисига тимсол бўлса, шоирнинг бошқа шеърларида «ой болта» — фироқ, «ойузук» — висол рамзи ўлароқ келади. Фахриёрнинг шунга ўхшаш мураккаб метафоралар қўлланилган шеърларидан бири «Геометрик баҳор» деб номланган:

Баҳор боққа майсанинг тили
билан кирар билдирмай
илоннинг оғзида жаннатга
кирган шайтон сингари

Математик таомилга кўра, икки карра икки тўрт эканлиги исбот талаб қилмайдиган ҳақиқат — аксиома эса-да, адабиёт, хусусан, шеъриятда бундай хулосага келишнинг ўзгача ҳисоб-китоби бор. Яъни адабиётшунос маълум бир асар ёки шеър ҳақида хулоса чиқаришдан олдин, нафақат ақл тарозуси, кўнгил билан ҳам иш кўришга мажбур. Шундан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, дунёда қанча инсон бўлса, ҳеч бирининг бармоқ изи бошқасиникига ўхшамаганидек, шеъриятни тушуниш ва тушунтиришда ҳам шунча кўп тафовут мавжуд.

Дарвоқе, адабиётда содир бўладиган ҳар қандай янгилик китобхонлар қалбига йўл топгунга қадар маълум бир вақтни талаб этади. Чунончи, янги йўналишдаги ўзбек модерн шеърияти ҳам ўқувчиларга дастлаб «ғалати» туюлиб, эътирозларга сабаб бўлган бўлса, бугун кўпчиликни ҳаяжонга солаётгани, мухлислар тасаввурини бойитаётгани ҳеч кимга сир эмас. Яқинда тадқиқотчи М.Йўлдошеванинг «Ҳозирги ўзбек модерн шеъриятининг асосий хусусиятлари» мавзуида ёқлаган номзодлик диссертацияси бу борада қилинган дастлабки салмоқли илмий ишлардан бўлди. Ўйлаймизки, ўзбек модерн шеърияти бундан кейин ҳам сўз санъатининг янги ва ранг-баранг қирраларини намоён этиб, шеърият мухлисларининг эътиборини қозонаверади.

Шермурод СУБҲОН

Учрашув

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Козим Қаюмовнинг Ватанга муҳаббат, ҳаётдан завқланиш туйғулари ила йўғрилган "Ўзбекистон фарзандиман", "Ўзбегим — унвоним", "Ёшлигим", "Жонона", "Чархпалак", "Муножотни тинглаб", "Қаландар", "Этмасмидим" каби кўплаб миллий йўналишдаги эстрада қўшиқлари мухлислар қалбидан жой олган.

Қарийб 30 йилдирки миллий эстрадамиз ривожига муносиб ҳисса қўшиб келаётган Козим Қаюмов бугун меҳмонимиз.

Козим ҚАЮМОВ:

КИТОБ ЁЗМОҚЧИМАН

— Козим ака, Сизни халқимиз хушовоз хонанда, ўз соҳасининг билимдони сифатида яхши билади. Ҳозир аксарият ёш хонандалар ва гуруҳлар 3-4 та қўшиқ ёки клиплар билан танилиб, қўшиқчилик санъати орқасидан пул топиш йўлига ўтиб оляптилар. Сиз бунга қандай қарайсиз?

— Ҳақиқий санъаткор кўп қиррали, барча жанрларда қўшиқ куйлай оладиган, яхши овоз эгаси бўлиш билан бирга, мусиқа, санъат, эстрада сир-асрори ва усулларидан ҳам хабардор бўлмоғи керак. Шундагина у куйлаган қўшиқлар кўп йиллар эскирмайди ва гўзаллигини йўқотмайди. Афсуски, ҳозир матни саёз, бўш, маромига етказилиб айтилмаган қўшиқлар кўпайиб қолди. Овози борми, йўқми, қўшиқчиликнинг ҳавасига тушиб олган баъзилар пул топиш учун бемаза клип ва қўшиқларни компютер ҳамда овоз кучайтиргич воситалари ёрдамида оммалаштиришга ҳаракат қилишяпти. Ўша клипларга ҳам анча маблағ кетади, албатта. Аммо яратилган қўшиқлар ўша харажатларни оқлайдими, мухлислар меҳрини қозона оладими? Агар эстрада гуруҳлари ва хонандаларнинг аниқ мақсад, режа ва йўналишлари бўлмас экан, бундай санъатнинг умри ҳам қисқа бўлади.

Чунки ҳақиқий санъат ҳеч қачон пул топиш манбаи бўлган эмас. Шундай деб ўйланган жойда санъат тугайди, касб-корга айланади. Бугун ўша, санъатини пулу сохта шон-шуҳратга алмаштираётган одамни олқишлаётган мухлислари эртагаёқ унутишади. Ёш дўстларимиз буни яхши билиб олишлари керак.

— Сиз куйлаган қўшиқлар оҳанги, йўналиши, ҳатто имо-ишора ҳаракатларингизда ҳам ўзбек эстрадасининг юлдузи, марҳум Ботир Зокировнинг ижодий таъсирини кўргандек бўламан...

— Ҳа, Ботир акам, наинки, миллий эстрадада, балки санъатнинг бошқа йўналишларида ҳам бетакрор инсон эди. Эстрадамизга улкан ҳисса қўшган Ботир ака билан бир неча йиллар бирга ижод қилиш бахтига муяссар бўлганимдан ўзимни бахтиёр ҳисоблайман. Санъатнинг, эстраданинг сир-асрорларини, овозни маромга солиш, оҳанг мослигини таъминлашни ана шу инсондан ўрганганман. Ботир аканинг энг яқин шогирдлари қаторида унинг ўзини тутиши, ҳаракатларини, нигоҳидаги жиддийлик ёки шўхлик, камтарлик каби хислатларини ўзимга сингдиришга ҳаракат қилардим. Ботир ака ҳавас қилса арзийдиган ҳақиқий санъаткор, нозик ва ширали овоз соҳиби бўлган. Бугун санъат остонасига қадам қўйган ва қўяётган ёш қўшиқчилар бу улуғ инсон ҳаёти ва ижоди билан юракдан танишсалар, ибрат олсалар, ёмон бўлмасди.

— Кўп сонли мухлисларингиз олдида ёхуд саҳнадалигингизда кайфиятингизга таъсир этадиган, юрагингизни ларзага соладиган ҳодисалар ҳам бўлганми?

— Ҳаётда ҳамма нарса бўлиши мумкин. Инсон бунга доим тайёр турмоғи лозим.

Бундан анча йиллар муқаддам Хоразм вилоятининг Элликқалъа туманида концерт бераётган эдик. Бошловчи айни мени эълон қилаётган пайтда Тошкентдан одам келди. Мени саҳнадан тўхтатиб, тезда Тошкентга қайтишим кераклигини айтди. Онамнинг бироз мазалари йўқ эди. Хавотирланиб дарҳол меҳмонларнинг қўл телефонидан уйга телефон қилдим. Онажоним бандаликни бажо келтирибдилар. Бу ёқда мени мухлислар кутаётганди...

Оғир қайғуда эканлигимга қарамасдан... улар қаршисига чиқдим. Ўшанда профессионал қўшиқчилигимни ҳис қилган ҳолда, ҳеч кимга, ҳеч нимани сездирмасдан куйладим... Саҳнадан чиққан заҳоти Тошкент сари отилдим. Ўша воқеани эсласам, ҳалиям кўзларимга ёш келади.

— Сизнинг санъаткор бўлиб етишишингизда оилангиздагиларнинг роли қандай бўлган? Умуман, оилангизда санъаткор борми?

— Бахтга қарши оиламизда мендан бошқа санъаткор чиқмаган. Раҳматли отам, иморат устаси Обиджон ака, уй бекаси онажоним Насиба ая (жойлари жаннатда бўлсин) биз, етти фарзандни тарбиялаб, вояга етказганлар. Мендан бошқалар тиббиёт соҳасини танлашган. Мактаб даврларимдаёқ санъатга, мусиқага қизиқишим кучли, етук хонандаларга жўровоз бўлган ҳолда қўшиқлар хиргойи қилиб юрар эдим. Ҳамза номидаги мусиқа мактабида ғижжак созидан таҳсил олдим.

1975 йили мени "Синтез" ансамблига ишга таклиф қилишди. Очиғи, бу мен учун кутилмаган янгилик бўлди. Чунки бундай профессионал ансамблда ишлаш ҳар кимга ҳам насиб қилавермас эди. Кейинчалик Маннон Уйғур номидаги санъат институтининг "Режиссура ва актёрлик маҳорати" факултетини битириб чиқдим.

1978-79 йилларда Москва ва Ленинград шаҳарларида ўтказилган Бутунииттифоқ эстрада конкурсида қатнашиб, лауреат бўлиб қайтдим. Қўшиқчиликдан ташқари, кино соҳасида ҳам ўзимни синаб кўрганман. Йигирмадан ортиқ фильмларда, жумладан, "Чархпалак", "Чинор остидаги дуэл", "Кўзларим йўлингда", "Олтин девор", "Шариф ва Маъруф", "Гуноҳ", "Фазли", "Алпомиш", "Масхарабоз" ва бошқа киносаҳналарда қўшиқ куйладим. Ўндан ортиқ фильмларда роллар ўйнадим. Санъаткор ўзини ҳар соҳада синаб кўрган ҳолда, ижод қирраларини чархлайди ва мукаммаллаштириб боради.

— Миллий эстрада санъати сир-асрорларини эгаллашда кимлардан мадад олдингиз?

— 1982 йилдан бошлаб Телерадиокомпания қошидаги Эстрада-симфоник оркестрида ўн саккиз йил яккахон хонанда бўлиб олти юзга яқин қўшиқларни магнит лентасига туширдим. Уларнинг кўпи радиофонотеканинг олтин фондида сақланмоқда.

Мумтоз ўзбек миллий санъати намояндалари, ҳурматли ҳофизлар Фаттоҳхон Мамадалиев, Орифхожи Алимахсумов, Орифхон Ҳотамовларнинг бевосита устозлиги ва ҳамфикрлигида уларнинг қўшиқларини миллий эстрада услубида куйладим.

Ўзбекистон халқ шоирлари Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Муҳаммад Юсуф, Пўлат Мўмин, Усмон Азимов, Шукур Қурбоновларнинг шеърларидан фойдаландим. Санъаткор бўлиб етишишимда отам ва онамнинг қўллаб-қувватлашлари, ўгит ва йўл-йўриқлари катта мадад бўлди.

— Бугунги ёш хонандалар ҳақидаги фикрингиз.

— Янги ўсиб келаётган авлод ичида истеъдодлар ниҳоятда кўп. Аммо истеъдодни ҳам меъёрида ишлата билмоқ жуда даркор. Санъат ниҳоятда нозик, алоҳида қатъият ва мукаммалликни талаб этадиган соҳа.

Санъатда, айниқса, қўшиқчиликда устозлар анъаналарига таянмасдан, улардан ўзига керакли томонларни ўрганмасдан бирон нарсага эришиш мушкул. Майли, замонавий шаклда, ўзлари хоҳлаганча куйласинлар. Майли, бошқа халқлар санъатининг ҳам энг яхши хусусиятларидан ибрат олсинлар. Лекин ҳар қандай вазиятда ҳам ойдек ердан узилмасин, миллий заминдан айрилмасинлар.

Шогирдларимдан Ойбек Жалилов, Шавкат Тошматов, Шоҳруҳ Жўраев, Сарвиноз Эрматова, Шоҳруҳ Расулов кабилардан умидим катта. Қўлимдан келганича устозларимдан ўрганганларимни уларга етказишга ҳаракат қиламан.

— Ҳаётда меҳр-мурувват ва саховатнинг ўрнини қандай изоҳлайсиз?

— Президентимиз ташаббуслари билан 2004 йилнинг "Меҳр-мурувват йили" деб эълон қилиниши миллий қадриятларимиз ва унутилиб бораётган эзгу анъаналаримизни янада мустаҳкамламоқда. Мен дунёнинг қайси жойларида бўлмай, ҳеч қаерда ўзбек миллатидек сахий, меҳмондўст, одамохун ва фидойи миллатни учратмадим.

Қилган яхшиликни мақтаниш шарт эмас, аммо бировдан кўрган яхшиликни унутмаслик яхши одат. Шу ўринда, санъат соҳасига кириб келишимда меҳр-мурувватини аямаган фидойи маданият ходими Раҳима опа Назаро[illegible] эслаб ўтмоқчиман. Ўзим бир одатни анъанага айлантирганман. Қизил яримой жамияти билан биргаликда ҳар байрам ва тадбирларда ногиронлар, қариялар ва меҳрибонлар уйларида концертлар қўйиб, уларнинг ўксик қалбларига завқ-шавқ бағишлаган хайрия учрашувларидан сўнг ўзимни янада енгил сезаман.

Санъат соҳасида меҳр-мурувватли ва сахий бўлиш эса санъатимиз тараққиётини таъминлайди. Асосийси, тажрибали ва истеъдодли санъаткорларимиз санъатлари сирларини шогирдларидан қизғанмасалар, шунинг ўзи катта [illegible]. Эҳтимол, ёшларнинг ўзлари устозлар олдига нима деб боришни билишмаётгандир? Келинглар, устозлар, ўзимиз уларнинг ҳолидан хабар олиб, шогирд тайёрлаш ишига ҳисса қўшайлик, дегим келади.

— Спорт энг севган машғулотингиз экан. Кўпроқ қайси спорт турлари билан шуғулланасиз?

— Биласизми, ҳаётимни қанчалик санъатсиз тасаввур этолмасам, спорт ҳам шундай ўрин тутади. Баскетбол, волейбол, сузиш, спортнинг қайси жабҳаси борки, фаоллини қўлдан бой бермайман. Лекин улар ичида футболга қизиқишим алоҳида. Умуман, спорт билан ошно бўлган санъаткор ютқизмайди. Ҳам жисман, ҳам маънан соғломликка не етсин.

— Келгуси режаларингиз қандай?

— Санъатнинг эстрада соҳасига муносиб улуш қўшган фидойи санъаткорларимиз, уларнинг ижодий фаолиятлари ҳақида китоб чиқариш ниятидаман. Уни ҳали тугаллаганимча йўқ. "Ўзбек классик қўшиқлари эстрадада" деб номланган янги албом устида ишлаяпман.

— Ижодингизга барака тилаб, суҳбатингиз учун ташаккур билдирамиз.

Марям АҲМЕДОВА суҳбатлашди.

Шахсий мулоҳазалар

ГАПБОЗЛИКНИНГ МЕЪЁРИ ЙЎҚМИ?

- ***Бозордан қочиб қутуласан... Эфирдан-чи***
- ***Тижорат — маънавиятсизлик дегани эмас***
- ***Журналистнинг хато қилишга ҳаққи йўқ***

Бир кун бозор айланиб юриб, бақир-чақирнинг устидан чиқиб қолдим. Иккита сотувчи аёл бир-бирини шундай ҳақорат қилардики, қулоқларимга ишонгим келмасди. Наҳотки, шулар аёл киши — кимнингдир онаси, рафиқаси ёки опа-синглиси бўлса. Чунки уларнинг оғзидан чиқаётган сўкишлару уят сўзлардан ҳатто эркаклар ҳам уялиб, юзларини ўгириб кетишарди, томошаталаб болалар эса оғизларини очганча, анграйиб томоша қилишарди. Уларнинг ўртасига тушиш бефойдалигини билиб, мен ҳам бу ердан тезроқ кетишга ҳаракат қилдим.

Хўш, бундай бемаъниликдан, ахлоқсизликдан-ку қочиб қутуласиз. Бироқ радио эшитаётиб унга дуч келиб қолсангиз, нима қилган бўлардингиз. Айниқса, ярим тундан кейин. Аслида радио эшитаётган одам ё ҳордиқ чиқармоқчи, ёки эфир тўлқинларидан бирон янгилик тингламоқчи бўлади.

Афсуски, жонажон радиомиз, айниқса, FM тўлқинидаги каналлар гоҳида шунақанги гапбозлик қиладики, эшитиб ёқа ушлайсиз. "Сезам" станциясига тушиб қолган одам эса тунлари иккита қизнинг худди юқоридаги бозор воқеасига ўхшаш жанжали устидан чиқиб қолади! Менга бу воқеани айтиб берган одам "гўё устимдан бир челак сув қуйиб юборгандек ҳис қилдим ўзимни", дейди. «Ҳайрон бўлиб қолдим, — дейди у, — наҳотки, шу гап-сўзлар радио тўлқинлари орқали бутун Ўзбекистон бўйлаб тарқалаётган бўлса. Қизларнинг гап-сўзларидан англадимки, улардан бири иккинчисининг яхши кўрган йигитини тортиб олиш ниятида экан. Ҳақоратли гап-сўзлар, айниқса, савол-жавоблар шундай авж олдики, асти қўяверасиз. Бунинг устига бошловчи уларни бир-бирига гиж-гижлаб турибди. Очиғи, бу воқеа мени ниҳоятда ранжитди. Майли, мен-ку, радиони шартта ўчириб, қутулиб қўяқолдим, лекин ҳамма ҳам шундай қилганмикин? Айниқса, ҳамма нарса қизиқ кўринадиган, эндигина оқ-қоранинг фарқига бора бошлаган ёшлар».

Хўш, ёшлар бундай эшиттиришлардан нима олади? Уларнинг маънавиятига путур етмайди, дидлари ўтмаслашиб, савиялари пасайиб қолмайди, деб ким кафолат беради?

Албатта, бугун замон ўзгарди, одамлар ҳам ўзгаряпти, яъни бугуннинг талаби, меъёр мезонлари ҳам бошқача. Ҳамма соҳада янгиликка, ўзига хосликка интилиш кучли. Шу маънода FMнинг "Сезам", "Наврўз", "Гранд", "Пойтахт", "Водий садоси", "Орият-доно" каби тўлқинлари ўз мавқеини мустаҳкамлаб бораётгани яхши. Зеро, сўз эркинлиги фикрлар хилма-хиллигини таъминлайди, тафаккурни ривожлантиришга хизмат қилади. Шунинг учун ҳам FM тўлқинлари бошқа барча оммавий ахборот воситалари қатори биринчи навбатда ёшларни ҳар томонлама баркамол, маънан бой, етук савияли қилиб тарбиялашга ҳисса қўшишлари керак.

Тўғри, FM тўлқинларида тижорат, нодавлат каналлар ҳам бор. Лекин бу уларга берилган ҳуқуқларни суиистеъмол қилиш имконини беради, дегани эмас. Ҳолбуки, бу тўлқинларда тингловчига ҳеч нарса бермайдиган шоу-дастурлар, қўшиқлар, савол-жавоблар, ҳангомасифат суҳбатлар янграб ётибди.

Бу ўринда барча эшиттиришлар ва бошловчилар ҳақида бирдек салбий фикр айтишдан йироқман. Улар орасида "Наврўз", "Пойтахт", "Водий садоси", "Орият-доно" каби радиоканалларда берилаётган айрим эшиттиришлар, хусусан, мумтоз қўшиқларга бағишланган саҳифалар, қизиқарли хабарлар, янгиликлар, мазмунли суҳбатлар кишига завқ бағишлайди. Кези келганда "Орият-доно" тўлқинининг номланишига тўхталмоқчи эдим. Очиғи, мен бу бирикма нимани билдиришини, мазкур икки сўз орасида қандай боғлиқлик борлигини унча тушунолмадим.

Хуллас, тарозига солиб кўрадиган бўлсак, енгил-елпи, мақсадсиз, савияси паст эшиттиришлар яхшиларига нисбатан тарозининг палласини босиб кетади. Эҳтимол, бу тўлқинларнинг мутасаддилари "ҳали шаклланиш давридамиз, имкон беринг, эшиттиришларимиз савияси қандай юксалганини кўрасиз" дейишлари мумкин. Бу бир томондан тўғри. Лекин, иккинчи томондан, агар шаклланиш жараёни чўзилиб кетса, ёшларимизнинг диди ўтмаслашиб қолмасмикин, деган хавотир ҳам йўқ эмас.

Айни ҳолатда мени кўпроқ бошловчилар, замонавий тил билан айтганда "ди-джей"ларнинг эшиттириш олиб бориш маданияти, сўзлаш услуби ва оҳанги, савияси ташвишга солади. Бу ҳақда, яъни баъзи саёз эшиттиришлар ва бошловчилар "маданияти" борасида FM радиостанцияларининг эфир бошловчилари — DJлари учун ўтказилган семинарда сўзга чиққан Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги Мониторинг маркази раҳбари С.Раупов мисоллар билан анча батафсил маъруза қилди. FM радиостанциялари эфирининг мониторинги якунлари бўйича олиб борилган таҳлил натижалари бошловчиларни анча ҳушёр торттириши керак эди. Ҳар ҳолда, ҳар бир одам ўз қилаётган ишига танқидий нуқтаи назардан баҳо бериб турса ёки танқидий фикрлар юзасидан мулоҳаза юритиб кўрса, зиён қилмайди.

Лекин, афсуски, шу семинарда FM ижодкорларидан бирининг "Бизни ёшлар, ҳамма эшитяпти, ҳозир ҳамма нарсага бошқача қараш, шакл излаш, эскиларни такрорламаслик йўлидан бориш керак", қабилидаги фикрлари мени ўйлантириб қўйди. Аслида, бу гапнинг нотўғри жойи йўқ.

Чунки бугун FM тўлқинларини ёшлар кўпроқ эшитишмоқда, ҳатто катталар ҳам ундан ўзлари учун зарур нарсаларни излашади. Бироқ ёшлар эшитяпти, дегани ижодкорга эфирдан туриб истаган гапини гапириш, тингловчини истаган кўйга тушириш ва истаган қўшиқчининг дуч келган хиргойисини қўйиб юборавериш ҳуқуқини бермаса керак.

FM тўлқинларидаги баъзи ҳангомаларни ҳамкасбларимдан эшитгач, "Сезам"ни тинглаб кўрдим. Унда Рустамбек ва Саидаъло деган "ди-джей"ларнинг баъзи чиқишларини эшитиб, очиғи, ёқамни ушладим. Узоққа бормай, шу йил 20 ноябр куни тунги 12 дан кейин берилган "Юлдузли тунлар" дастурини шу икки йигит олиб бораётган экан. Узуқ-юлуқ, қуруқ маҳмаданаликдан иборат ўзаро мулоқотни, майли, қўя турайлик, энди гапнинг орасида "второе дыханием очилиб кетди" деганга ўхшаш чала ўзбекча жумлаларнинг учрашига нима дейсиз! Агар бу ҳар замонда бир учрайдиган жузъий камчилик бўлса, эътибор бермасдик, лекин бундай пала-партишликлар фақат тунги эмас, кундузги эшиттиришларда ҳам, бошқа бошловчилар нутқида ҳам бўляпти-да!

Бунинг устига, аксарият бошловчилар истаган шевасида гапириб, сўзларни нотўғри талаффуз қиладилар, она тилимиз қонун-қоидаларига беписанд муносабатда бўладилар. Наҳотки, давлат тили мақомига эга бўлган ўзбек тилини эфир орқали шундай "тарғиб" қилишни бошловчилар ҳам, мутасаддилар ҳам тўғри деб ҳисобласалар.

Яна улар ўзларига қўнғироқ қилган тингловчини бачкана гап-сўзлар билан эрмак қилиб, бемалол ҳиринглашиб ўтиришлари, ора-чора овозларини беўхшов ўзгартириб, ҳар хил товуш чиқариб юбораверишлари, менимча, қуюшқонга сиғмайди. Балки улар шундай "оригинал" усуллар билан тингловчини жалб қилмоқчи, эшиттиришни қизиқарли ўтказмоқчи бўлишар. Ёмони, бу — ўзини ўзи алдаш йўлидир.

Зеро, бошловчилар ҳам инсон маънавиятини тарбиялайдиган кишилар, тўртинчи ҳокимият вакиллари бўлган журналистлардир. Одамлар, айниқса, ёшлар уларнинг хатти-ҳаракатидан, гап-сўзларидан ўрганадилар, ибрат оладилар, уларга эргашадилар. Фарзандларимиз онгларидаги бўшлиқни маълум маънода уларнинг қарашлари билан тўлдирадилар.

Ўзларининг "эркинликлари", оригиналликка интилишлари қимматга тушиши мумкинлиги эфир "эгаларининг" хаёлига келмаётгани одамни ташвишга солади.

Шу ўринда бир савол туғилади: ўша FM тўлқинларида бошловчилик қилаётган йигит-қизлар мактаб кўришганми ўзи? Санъатдан, сухандонлик сирларидан хабардорми? Ёки пойинтар-сойинтар гапларни қалаштириб ташлашга уста бўлганлари учун эфирни эгаллаб ўтиришибдими?

Мен ҳали бу тўлқинларда кетаётган матни саёз, куйи қурама, алмойи-алжойи қўшиқларга тўхталаётганим йўқ.

Албатта, булар барчаси иш давомида тузатса бўладиган камчиликлар. Бунинг учун FMчилар "Ўзбекнаво" бирлашмаси, Ёзувчилар ва Журналистлар уюшмалари билан ҳамкорликни яхши йўлга қўйсалар, холис танқидга ҳурмат билан қарашни урф қилсалар, нур устига нур бўларди.

Ўқитувчи ва врач хато қилиши мумкин бўлмаганидек, журналистнинг ҳам хато қилишга ҳаққи йўқ. Агар ўқитувчининг хатоси болани саводсиз қилса, врачнинг хатоси инсон ҳаётига хавф солса, журналист, ижодкорнинг хатоси инсон маънавиятини, ёшлар маънавиятини кемтик қилиши турган гап. Миллий ғурури бор, диёнатли одам буни тўғри тушунади.

Зеро, биз Шарқда, Ўзбекистонда яшаймиз, мусулмон фарзандларимиз. Бизнинг ўз миллий менталитетимиз, ғоямиз, маънавиятимиз, маданиятимиз бор. Ғарбнинг бизга тўғри келмайдиган жиҳатларини тарғиб қилишимиз, кўчириб олишимиз ярашмайди. Ўрганадиган бўлсак, яхши томонларини, фарзандларимиз маънавиятини юксалтиришга хизмат қиладиган жиҳатларини ўрганайлик. Бемаъни тақлиддан, қадриятларимизга, урф-одатларимизга тўғри келмайдиган нарсалардан эҳтиёт бўлайлик. FM тўлқинлари орқали гапбозлик қилаётганда ҳам меъёрдан чиқиб кетишдан сақланайлик.

Гулчеҳра УМАРОВА

Ҳунардан унар

ГЎЗАЛЛИК САЛТАНАТИ

Салтанат опа Сиддиқова ҳақида кўп ва хўп эшитгандим. "Юз марта эшитгандан бир марта кўрган яхши", деган нақлга амал қилиб, хонадонларига йўл олдим.

Остона олдида тўхтаб, уй бекасини кутаяпман. Атрофга қарайман: ҳаммаёқ саранжом-саришта. Турфа хил гуллар. Баҳор қўйнига киргандек сездим ўзимни. Қучоқ очиб опа пешвоз чиқдилар. Қисқа танишувдан сўнг санъат асарлари билан танишишга тутиндим.

Дўмбира чертаётган, рақс тушаётган, китоб ўқиётган, умуман, турли қиёфадаги сополдан ясалган беҳисоб ҳайкалчалар. Суякдан ишланган филчалару ёғоч қўғирчоқлар, кичкина кўзачалару хилма-хил ёғоч қошиқлар, товоқлар. Тиллақошу қўлда тикилган жиякларнинг нусхалари, тумору доира дейсизми... Ҳамма-ҳаммаси дид билан жавонларга териб қўйилган. Халқ ҳунармандчилигининг юзлаб намуналаридан дилингиз завққа тўлади.

— Лапар эшитасизми? — деб сўрадилар Салтанат опа доирага тикилиб турганимни кўриб.

Осмонда юлдузу ойлар кўпайсин,
Заминда жилғаю сойлар кўпайсин,
Эл ичра сахийу саховатпеша
Қўли очиқ бўлган бойлар кўпайсин.

— Доирани ёшликдан чаласизми? —

— Болалигимдан санъат шайдосиман. Урушдан кейинги йилларда колхозда ишладим. Трактор ҳайдадим. Ўшанда ҳам қўшиқ айтардим. Турмуш ўртоғим Тошпўлат ака Сиддиқов ҳам аввало қўшиқларимга шайдо бўлганлар. Бирин-кетин Рустамжон, Нортой, Носир, Зокир, Муҳаммаджон, Улуғбек, Фурқат, Баҳодир, қизларим Саида, Сайёра, Феруза, Шаҳноза туғилишди. Алла айтишни ёқтирардим. Ўзим тўқиб айтардим.

Опанинг юзларига тикиламан: қошларида ўсма, оч сиёҳранг рўмол кўйлакка мос ярашиб турибди, кўзларида бир олам завқ. Очиғи, етмишга кирган демайсиз.

— Юринг, музейларимни кўрсатай, — дедилар опа ва кейинги хонага бошладилар. Хилма-хил гуллардан баҳрингиз очилади. Уч-тўрт зинадан юқори кўтарилдик.

— Бу хонани қўшимча қурдирганман. Боғ ҳисобидан. Неча марта чакка ўтиб, фанерлари доғ бўлиб қолган. Бу ерда миллий либослар, удумларимиз белгилари бўлган буюмлар.

Деворларга осиб қўйилган кийимларга, катта-кичик бешикларга қарайман, меҳр ва юрак қўри билан қилинган иш. Бири иккинчисига ўхшамаган гўзаллик, санъат. Бир тарафда эса дўппиларнинг бир қанча турлари. Ахир, уларни тўплаб, бу қадар ажойиб уй-музейи яратишнинг ўзи бўладими? Гард юқтирмай сақлашчи?! Санъатга ошуфта, халққа, миллатга фидойи инсонгина бунинг уддасидан чиқиши мумкин.

Кейин айвонга чиқа бошладик. Кичкина хонадан ўтаётиб, кўм-кўк ниш урган буғдойни кўрдим.

— Сумалакни кузда пиширсаям бўладими? — Ҳайрон бўлиб сўрадим.

— Хоҳиш бўлса бўлаверади, ўзим яхши кўраман. Анча етилиб қолди. Мана бу айвонми, сўри деса ҳам бўлади, ўзимиз қурдик, жой тор бўлгач, илож қанча.

Кичкина ҳовлининг бир тарафида тандир. Ёнида катта ер ўчоқ. Дошқозоннинг усти ёпилган, ўтинлар ҳам саранжом тахланган. Иккинчи тарафда катта-кичик бир нечта хум, ўғирлару тарозилар. Опа ўша айвон тагидаги ертўланинг кичкина эшигини очдилар. У қадар катта бўлмаган пастаккина хона ичи тўла осори-атиқалар: мис тоғоралару мис қасқон, мис сувдон, чилим, обдаста, самовар, патнис, қадимги тўқув дастгоҳлари... Бамисоли мозийга қайтгандек вужудимни ғалати туйғу чулғаб олди.

— Мана бу Темур бобом шамдонлари, — деди опа фахрланиб. Чиннидан ишланган оғир шамдонни эҳтиётлик билан ушладим.

— Қасқонларнинг ҳар бири турли хонлик давридан мерос, — дея ҳикоя қилади Салтанат опа. — Анави мис патнис VI асрга мансуб. Сувдон, самоварлар ҳам анча қадимги. Қанийди, жой бўлса, ҳаммасининг номини, тарихини ёзиб қўйсам. Ҳозирги ёшларнинг кўплари бу анжомларни билмайди. Қадимда мис идишда сақланган сув соғлиққа фойда бўлган. Ёки хумда гўшт сақланган. Айнимаган.

— Буларни ўзингиз йиққанмисиз, ё...

— Эшитгандирсиз, асли Сайидазимбойнинг эвараларириданман. Турмуш ўртоғимнинг авлоди Шаҳрисабздан. Уч мингдан ортиқ экспонатимиз бор, шундан 30 фоизи ота-боболаримдан мерос, қолганини турли вилоят, қишлоқлардан тўплаганман.

Тўпланган буюмлар таърифига сўз ожиз эди. Вужудимдаги бояги завқ ўрнини энди ачиниш ҳисси эгаллади. Ахир буларнинг ҳар бири тарихдан сўзлагувчи халқ мулки. Уларни муносиб тарзда эҳтиётлаш лозим.

— Кўпчилик экансизлар. Уйингиз тор, осори-атиқаларни сотиб ҳовли қилсангиз бўлмайдими? — сўрайман атайин.

— Шунақа имконият ҳам бўлди, лекин халқнинг тарихи, маданиятини сотиб бўладими?! Ҳеч қачон.

Салтанат опа, булардан ташқари, кўп йиллар Акмал Икромов туманидаги "Ҳуррият" фолклор ансамблида қатнашган. Устозлари Гавҳар Раҳимова, Коммуна Исмоилова, Ойхон Ёқубова, туман маданият бўлими собиқ мудири Музаффар ака номларини ҳурмат билан тилга олади. Туркияда ўтган миллий либос ва удумлар танловида биринчи ўринга сазовор бўлган. Ўзи пишириб, олиб борган сумалакнинг мазаси еганларнинг оғзида қолган.

Опанинг режалари билан қизиқдим.

— Куч-қувватим борида жой, ер бўлса музейни кўнглимдагидек қайта ташкил этсам. Қолган фарзандларимнинг тўйини кўрсам. Истиқлол гаштини суриб, халқимга хизмат қилсам...

Шу дамда онахонни эзгулик тимсоли сифатида тасаввур қилдим. У киши билан хайрлашиб, йўлда келарканман, кўз олдимдан кичкина бағрига бутун бир тарихни, санъатни, гўзаллик ва нафосатни сиғдирган хонадон, етмиш йиллик умри фарзандларидан ташқари санъатга, халқига, маданиятга бахшида бўлган Салтанат опа кетмасди.

Шундай жонкуяр оналаримиз ҳамиша бор бўлсин!

Муқаддас АБДУСАМАТОВА

«АСАР РУҲИ БИЛАН ЯШАЙМАН»

Рассом Бобониёз Қурбонов ижодига бир назар

Бошланғич синфдаёқ биринчи муаллимаси Бибинор Эштемированинг (Аллоҳ раҳматига олган бўлсин) оддий бир расмига қараб: «Ия, сен келажакда рассом бўласан шекилли», деган сўзларига фаришталар «омин» деганми, тақдир Бобониёзнинг пешонасига рассомлик қисматини битди. Бир қўлига мўйқалам берган бўлса, бир қўлига сиёҳ-қалам тутқазди.

Таниқли наққош Мирзараҳмат Олимов қўлида таҳсил олар экан, устоз Бобониёзнинг мустақил чизган оддий бир нақшига узоқ тикилиб туриб: «Қўлингизни беринг, шу нақшни чизган қўлингиздан бир ўпай», дея ёш ниҳолни санъат бўстонига олиб кирган эди. Душанбеда икки йил ўқигач, бир муаллими Тошкентдаги рассомлик институтида ўқишни маслаҳат берди.

Институтда талаб кучли эди. Айниқса, дастгоҳли рангтасвирга фақат билим юртидан сўнг келишар эди. Анча қийинчиликлар билан заҳирага қабул қилинди. Пешонасига рассом Н.С.Шин устозлигида махсус очилган тажриба гуруҳида икки йил таҳсил олиш ҳам ёзилган экан.

Қалб даъвати илк бор ота сиймосини улуғлашга ундади. Бобониёз учун ота, энг аввало, ҳалоллик, эътиқод ва виждонийлик рамзи. Шунинг учун ҳам портрет қалби пок, эътиқоди мустаҳкам оталарнинг типик образи тимсолида намоён бўлди. Кўргазмага қўйилган «Отамнинг портрети» (1980) асари уни илк бор эл эътиборига мушарраф этди.

Рассом ўз қалбини, муҳаббатини забт этган инсонни («Холбека») — чевар тимсолида ифодалайди. Ҳароратли сурхон қуёшига тўйинган, ял-ял ёниб турувчи олов ранглари, миллий қўл каштачилиги санъатининг моҳир ижодкори, хорижий кўргазмалар иштирокчиси, нодир истеъдод соҳибаси. У ҳаёти, турмушининг сўкилаёзган чокларини тикиб турувчи чевари. «Менимча, сабр-тоқат бобида ҳеч бир аёл ижодкорнинг аёлига тенг келолмаса керак», — дейди рассом. Асарда халқ амалий санъати ва инсоннинг ички гўзалликлари уйғунликда улуғланади.

Ҳаёт ўткинчи, инсон умри қисқа, ҳатто асрлар давомида инсониятга хизмат қилиб келган зарурий буюмлар ҳам вақтики келиб ўтмишга айланади. Лекин уларда ота-боболаримиз руҳи мангу яшайди. Бобониёз Қурбоннинг Ўзбекистон Миллий галереяси хазинасидан ўрин олган «Бобомнинг буюмлари» ва «Момомнинг нарсалари» иккилигида (диптих) бугунги кунда ўтмишга айланиб бораётган муқаддас ёдгорликларга нисбатан юксак меҳр туйғулари акс этади.

Тун зулматида қалблар ва меъморий обида харобалари узра парвоз қилаётган («Шарпа») кўршапалак шўролар даврида ҳурфикрларни зулмат қаърига отган қатағонлар шарпаси, тим қора зулмат панжараси ортидан патларини тўзғитиб жон талвасасида озодлик сари талпинаётган оппоқ қақнус қуши эса эрк, адолат қурбони («Чўлпон хотирасига») минглаб Чўлпонлар хотирасига бағишланган қўшиқ каби садо беради.

«Бобурнома» рангтасвири буюк Бобур ҳаёти ва унинг қомусий асари ҳақида. Бу икки асар Андижон вилояти адабиёт ва санъат музейидан ўрин олган.

«Адашган қушлар» — ҳизб ут-таҳрир, ваҳҳобийлик каби диний-экстремистик оқимлар гирдобига тушиб қолган, адашган ёш, навқирон ўзбек ўғлонлари тақдиридан сўзлайди. Уларнинг аянчли ҳаёт шоми кўз ўнгимизда намоён бўлади.

Жаҳон тан олган буюк ҳинд аёли Индира Гандининг фожиали қисмати кўплар қатори рассом қалбини ҳам ларзага солди. Ҳам фикрий, ҳам тасвирий маҳобатни ўзида мужассам этган «Она билан видолашув» асари қалб нидоси сифатида дунёга юз тутди. Боши узра тобут кўтарган ҳинд халқи асар ичидан чиқиб келмоқда. Ҳиндистон Ватан тимсоли бўлган онаси билан видолашмоқда.

Катта очилган оғиз бўшлиғида самога тепилган копток мисол курраи замин муаллақ турибди. У омонат, ҳалокат ёқасида. Бир сўз билан айтганда, нафс балосига гирифтор бўлганларнинг қилмишлари бугун инсониятни жаҳаннам ёқасига олиб келиб қўйди! Ё алҳазар, ўзинг сақла, Яратган Эгам, дея илтижо қилишдан бошқа чорамиз борми?

2001 йил БМТнинг UNFPA «Халқ оммаси ва атроф муҳит» ташкилоти томонидан Тошкентда ўтказилган «Биринчи миллий танлов»ида 1 даражали мукофот билан тақдирланган, сўнгра АҚШдаги Халқаро кўргазмада намойиш этилиб, ҳозирда БМТнинг Бош қароргоҳида сақланаётган Б.Қурбоновнинг «Онгсизликнинг оқибати» плакати бизни ана шундай мулоҳазалар юритишга чорлайди.

«Юракда ёнган олов қаердан қувват олади? Илҳом, ҳиссиёт, туйғулар ниманинг маҳсули?» — деган саволлар билан мурожаат қиламан, рассомга.

— Назаримда, ҳар доим қандайдир илоҳий куч қўлимга қалам тутиб чиздиргандай бўлади, улар ўзимга боғлиқ бўлмаган ҳиссиётларга ўхшайди. Лекин ҳаммасининг манбаи ҳаёт, ҳаётга бўлган муҳаббатда. Ижодкор доимо, то у якун топмагунча, асар руҳи билан яшайди. Ҳиссиёт, туйғу кутилмаганда келиши мумкин, фақат ўша маҳал пойига бош уриб кутиб олсанг бас. Ютуқ сеники.

Мусаввирнинг «Зарабоғ» туркумидаги асарлари, «Момақаймоқлар», «Чўл шамоли», «Тошкент — тинчлик шаҳри», «Тунги Тошкент» ва бошқа ўнлаб асарлари ана шу фикрларнинг ҳосиласидир.

Бобониёз Қурбоновдек гўзаллик шайдосига табиат бағридаги гулнинг ҳар бир бутоғи Она Ватан каби азиз ва муқаддасдир.

Дилшод ЮСУПОВ

ҒАРОЙИБ ҲАЙКАЛ

ҲУРМАТЛИ БОШ МУҲАРРИР!

Саломдан сўнг етиб бориб маълум бўлсинким, ушбу ҳажвий ҳикоя йигирма йил бурун «Муштум»нинг олий мукофотини олган. Йигирма йилда бутун бир янги авлод бунёд бўлди. Янги авлоднинг бадиий дидини синаб кўриш учун юборяпман.

Салом билан
А.Абдувалиев

Ҳурматли Абдуғани ака!

Мактубингизни ва унга илова қилинган, йигирма йил аввал мукофотга сазовор бўлган ҳажвиянгизни олиб ўқидим. Янги авлоднинг бадиий дидини синаб кўрмоқчи бўлибсиз. Яхши ният. Аммо ҳозирги ёшларнинг бадиий диди жуда олақуроқ бўлиб кетди-да. Кўплари деярли китоб ўқишмайди, газетани бўлса варақлаб ҳам кўришмайди. Фикри-хаёллари — тижорат, «Бинго миллионер», ўйин-кулги. Шундоқ бўлганидан кейин қанақасига дид бўлсин уларда. Қаранг, шундоқ совриндор ҳажвиянгизни бўлмайдига чиқариб ўтиришибди-я! “Бу киши ҳам халтурага ўтибдилар-да” дея минғирлаганларини айтмайсизми?!

Роса афсусландим. Лекин начора, янги авлоднинг дунёқараши билан ҳам ҳисоблашмасанг бўлмайди.

Шундай деб турганимизда, калламизга бир фикр келиб қолди. Ҳажвиянинг у ер-бу ерига аста қалам уриб, бугунги газетхонлар, кексаю ёш ўқувчиларимиз ҳукмига ҳавола этсак-чи, бир йўла уларнинг ҳам бадиий дидини синаб кўрардингиз.

Шунга қарор қилдик. Қани, ўқиб кўришсин-чи.

Салом билан:
Бош муҳаррир.

У онасининг қорниданоқ тагли-тугли бўлиб туғилди. Уни «пуф-пуф»лаб боқишди, тетапоя бўлиб қад ростлагач, худди ҳайкалчадек боғчага олиб бориб ўрнатишди.

— Пойдевори борми? — деди боғча мудираси Ҳайкалчанинг уёқ-буёғини сийпалаб.

— О, бўлганда қандоқ! Фалончиевнинг болалари бўлади-я! — дейишди саволга жавобан.

Унга шабадани ҳам раво кўрмай, алоҳида меҳр билан парвариш қилишди. Етти ёшга етганда Ҳайкалчани мактабга ўрнатишди.

— Пойдевори қалай? — сўрашди мактабдагилар.

— Жуда мустаҳкам. Фалончиевнинг фарзандлари!

— Баҳоси беш экан бунинг, — дейишди муаллимлар.

Унга «4»ни ҳам раво кўрмай таълим беришди. Ниҳоят, орадан ўн йил ўтгач, кўксига олтин медал тақиб қўйишди. Бундай ғаройиб Ҳайкални ҳали ҳеч ким учратмаганди.

— Буни қаерга ўрнатамиз? — сўради Фалончиевнинг югурдакларидан бири.

— Қаерга бўларди, галварс! — деди иккинчиси. — Институтга-да!..

— Пойдевори борми? — сўради қабул комиссиясининг раиси. Унга Фалончиевнинг мактубини тутқазишди.

— Ўқитувчи бўлмоқчи эканлар-да...

— Ўқитувчи бўлиши шарт эмас. Диплом олса бўлгани. Биронта юмшоқроқ ерга ўрнатиб қўйиш қўлимиздан келади, — деди кимдир.

Орадан беш йил ўтгач, Ҳайкалнинг қўлтиғига диплом қистирганча машинада олиб келишди-да, шаҳар ҳокимлигига ўрнатишди, хона эшигига «бўлим мудири» деб ёзиб қўйишди.

Бир-икки йил ўтгандан кейин Ҳайкалнинг калла механизмида баъзи нарсалар етишмаётгани сезилиб қолди. Уни дарров молия идорасининг ҳовлисига ўрнатишиб, белига «ўринбосар» деб ёзиб қўйишди.

Орадан кўп ўтмай, «Пойдевори мустаҳкам бўлса, қачонгача ўринбосар бўлиб юради?» деган шивир-шивир оралаб қолди. Ҳайкални елкада кўтариб келиб марказий бозорга ўрнатишди. Бозорлар бошқармаси бошлиғи аввалига рози бўлмай, бироз тихирлик қилди. У ерга мўлжаллаб қўйган ўз одами бор экан. Бироқ унга Фалончиевнинг суратини кўрсатишган эди, дами ичига тушиб кетди. Ҳайкал бозорда қоладиган бўлди.

Йиллар ўтди, Фалончиев оламдан ўтди. Ҳайкалнинг пойдеворига сув оралаб, нурай бошлади. Бозордан кўчириш керак экан, деган қарорга келишди. Лекин қаерга қўйиш лозим, деган муаммо кўндаланг турарди.

— Фалончиевдан қолган нишона-я! Марҳумнинг ҳурмати йўқми? — деб қолди Фалончиев билан кўп йил бирга ишлаган тепакал киши.

Бу гап кўпчиликни ўйлантириб қўйди. Ниҳоят Ҳайкални латта-путта, суяк-синиқлар идорасига ўрнатишга жазм қилишди. Уч-тўрт одам Ҳайкални судраб келди-да, «Утилсирё-чиқиндилар» деган маҳкамага ўрнатиб, иягининг остига «Мудир» деб ёзиб қўйди.

Бу дунёда абадий нарса йўқ экан. Ҳамма нарса емириларкан, ўларкан. Вақти-соати етгач Ҳайкалнинг ҳам куни битди. Барча ташвиш шундан кейин бошланди. Уни қабристонга элтишдан аввал баҳс бўлди:

— Ҳайкални тобутга соламизми?

— Йўқ. Уни ҳамма одамларга ўхшаб тобутга солиб, ерга кўммаймиз.

— Нега?

— Чунки у ҳайкал бўлган. Ўлгандан кейин ҳам ҳайкаллигича қолиши керак.

— Қанақасига?

— Қабристонга типпа-тик қилиб ўрнатамиз. Одамлар ўз қабрига ҳайкал қўйиш учун гўрковга пора тиқиб ётишибди-ку!

Шунга келишилди. Қабристонга бетон ғилоф ўрнатиб, унга Ҳайкални типпа-тик туширишди.

Во, ажаб! Буни қарангки, буюртма берганлар бир қаричга янглишган экан. Бетон ғилофдан Ҳайкалнинг боши чиқиб қолди. Жанжал бошланди.

— Айтдим-ку, бўлмайди деб. Ҳеч жаҳонда ўликни типпа-тик кўмадими?

— Калласига алоҳида ғилоф қилиш керак!

— Ушламайди, кейинчалик улоғидан чиқиб кетади...

Қабристонга тўпланганларнинг асаби таранг эди. Ҳайкалнинг тириклигида бирон марта ишламаган калласи ҳозир, шу тобда ҳамманинг бошини қотириб турарди...

Абдуғани АБДУВАЛИЕВ

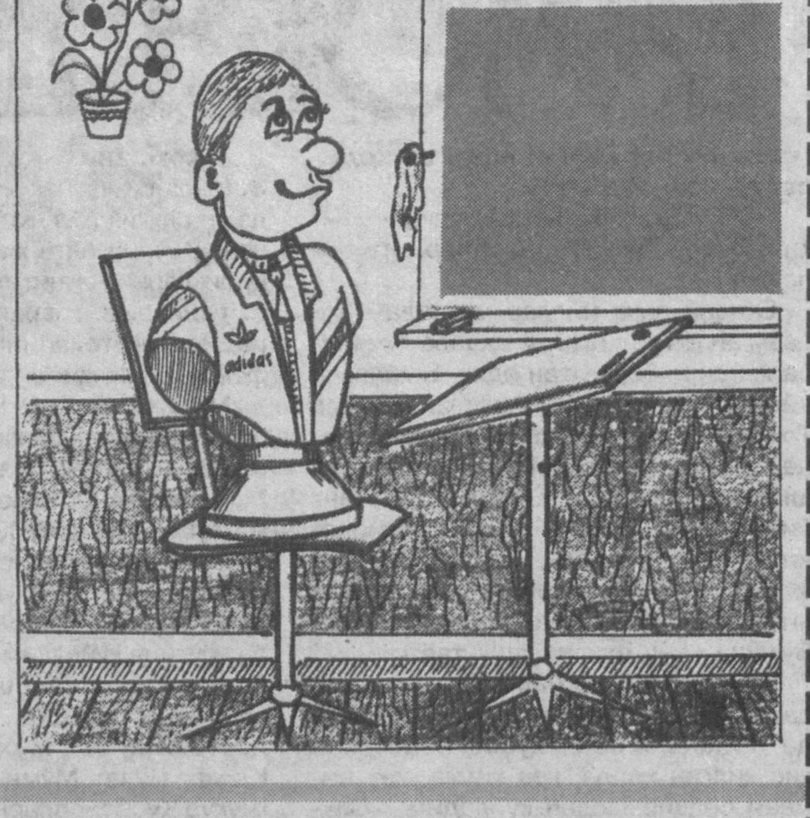

Дунё — кенг...

ЯПОНЛАРНИНГ ЯНГИ ИХТИРОСИ

Японлар ўз кашфиётлари-ю ихтиролари билан жаҳон аҳлини ҳайратга солишни давом эттиришмоқда. Яқинда Японияда “тухумнинг сариғи муаммоси” ҳам ҳал этилди.

“Кью Пи” компанияси узоқ изланишлардан сўнг ўзаги оқ тухум олишга муваффақ бўлди. Ҳозиргача тухумнинг думалоқ тўқ сариқ рангдаги ўзаги айрим пишириқларни тайёрлашда ноқулайлик туғдирарди. Тухум қўшиб тайёрланадиган маҳсулот оқ рангда чиқиши учун пазандалар тухумнинг сариғини кетказадиган кучли моддалар ишлатишга мажбур бўлишарди. Энди эса бу заруратга ўрин қолмади: япон озиқ-овқат саноати ходимлари ўзаги ҳам оқ бўлган тухум ишлаб чиқаришни йўлга қўйишди. Рангсизланган ёки сариғи оппоқ рангдаги тухумнинг таъми ҳеч ҳам ўзгармаган, ўзаги сариқ тухум каби уни ҳам хоҳлаган овқатга, пишириққа ишлатиш мумкин, ранги ўзгаргани билан сифати, хусусияти тўла сақланган.

Япониядаги майонез ва тухум етиштириб берадиган энг йирик “Кью Пи” компанияси ўзининг тўқсон йиллик фаолияти давомида тухум етиштириш бўйича жуда катта тажрибага эга бўлган корхона. Компаниянинг муҳандис-технологлари ўтказган тажрибалардан аён бўлишича, агар товуқлар буғдой эмас, балки фақат гуруч билан боқилса, тухумлардаги сариқ ва қизил пигментлар йўқолиб бораркан.

Ҳозирча компаниянинг янги тухум маҳсулотига япон ва хорижий кондитер фирмалар қизиқишаётган экан. Айни шу ўзаги оқ тухум одатдаги тухумдан қирқ фоизга қиммат туради. Шунга қарамай шоколад ишлаб чиқарадиган йирик фирмалардан дастлабки буюртмалар туша бошлаган.

«ДОҲИЙ»ЛАРНИНГ ИЗЗАТИ БИТДИМИ?

Монголиянинг пойтахти Улан-Батор шаҳри марказида “халқ-пролетар йўлбошчи”лари Сухэ-Батор ва Чойбалсан мавзолейи бор. Бир пайтлар муқаддас саналган бу мавзолейни бузиш ва унинг ичидаги сиёсий арбоблар жасадларини дафн этиш атрофидаги гап-сўзлар ҳозир анча жонланган. Мамлакатдаги йигирмадан ортиқ сиёсий партия ва жамоатчилик ташкилотлари ана шундай таклиф билан чиқишган. Маълум бўлишича, ҳукумат аъзолари орасида ҳам бундай ҳаракатга хайриҳоҳлар бор экан.

Бугунги кунда мўғуллар ўзларининг инқилобчи йўлбошчиларини камдан-кам ҳолларда эслашади. Эслайдиганлар ҳам, асосан, кекса авлод вакиллари ва улар озчиликни ташкил этади. Улар Сухэ-Баторни “миллатни хитой босқинчиларидан озод қилган” қаҳрамон сифатида эслашса, Чойбалсанни “Монголияни СССРнинг ўн олтинчи республикаси бўлишидан асраб қолган” инсон сифатида хотирлашади. Бироқ маршалнинг Монголиядаги қатағонларда шахсан етакчилик қилганини кечиришмайди. Мўғулистонлик тарихчиларнинг таъкидлашича, Чойбалсаннинг буйруғи билан ўттизинчи йилларда мамлакатдаги буддавий руҳонийлар ёппасига қирғин қилинган экан.

Ҳозирги пайтда “иқилобчи йўлбошчилар” қўйилган мавзолей томошабинлар учун ёпилган. Саёҳатчилар эса маъмуриятдан тегишли рухсатнома олиб, бу жойни томоша қилишлари мумкин.

Хўш, мавзолейнинг ўрнида нима бўлади, деган савол улан-баторликларни қизиқтирмоқда. Маҳаллий матбуотда берилаётган хабарларга кўра, 2006 йили нишошланиши мўлжалланган мўғул давлатчилигининг 800-йиллигига Улан-Батордаги майдонда Чингизхонга бронза ҳайкал қўйиларкан. Бунгача майдонни қайта таъмирлаш, қирқ метр чуқурликда савдо-кўнгилочар мажмуа қуриш кўзда тутилган.

НОЎРИН ВАЪДА

Ёки танчаган «Васка»

ҲАЖВИЯ

Миш-миш тарқалди. Ҳусанбой баъзи ҳамкасблари билан гаплашмай қўйганмиш. Энг қизиғи, ўша “баъзи”лар унинг улфатларимиш. Қизиғи, Ҳусанбой улар билан уришмаган, сўкишмаган, бор-йўғи чойхонада бирга ўтирган-у...

Бу гаплар, одатдагидек, тўппа-тўғри Суннат Азларовичнинг қулоғига етиб келди. У жамоа иноклиги учун қаттиқ жон куйдиргувчи одам бўлгани учун, бу миш-мишларнинг тагига етишга қасд қилди.

—Ҳусанбойни чақиринг, — деди чорловни эшитиб ёнига кирган котибасига.

Орадан кўп ўтмай, хонага оғир мусибатга дучор бўлган одамдай, Ҳусанбой кириб келди.

— Чақиртирган экансиз?

— Келинг. Қулоғимга ғалатироқ гаплар чалинди. Тинчликми? — деди бошлиқ жиддий оҳангда.

Ҳусанбой стулга оғир чўкиб, мутелик билан хўжайинга термулди.

— Ҳамидбек, Ҳабибхон, Ҳасанбой, янглишмасам, улфатларингиз шекилли, — гап бошлади Суннат Азларович, — нега улар билан аразлашиб юрибсизлар?

— Ҳа энди, шунчаки, — чайналди Ҳусанбой, — арзимаган гап.

Бу учрашувга анча жиддий тайёргарлик кўрган бошлиққа Ҳусанбойнинг ўламса жавоби ёқмади.

— Нимаси арзимаган, арзимаган бўлса, нега бунақа тумшайиб юрибсиз. Дув-дув гап. Жамоада иноқлик йўқ. Бунақада ишда унумдорлик бўладими?

— Хўжайин...

— Нима хўжайин, гапингиздан сезиб турибман, ҳамма бало ўзингизда. Қилгиликни қилиб қўйиб...

— Йўқ, — қичқириб юборди Ҳусанбой, — мен ҳеч нарса қилмадим. Улар мени хўрлашди. Мен шунга чидолмаяпман, хўжайин.

Ҳусанбой йиғлаб юборди. Бошлиқ буни кутмаганмиди ёки кап-катта эркакнинг йиғлаши шоширибқўйдими, каловланганча ходимининг олдига ўтди. Котибаси дамлаб қўйган аччиқ кўк чойдан бир пиёла қуйиб Ҳусанбойга узатди.

— Қўйинг, хафа бўлманг, улар билан ўзим гаплашаман! Муни ичинг-да, нима бўлганини бир бошдан гапириб беринг?

Ҳусанбой ҳиқ-ҳиқ қилганича, чойни ичиб, ўпкасини босиб гап бошлади.

— Ҳар якшанба чойхонада ўтирадиган одатимиз бор. Кечаги якшанба шахсан ўзим бозор қилдим, анави танбаллар келгунча дастурхон тузадим...

Ҳусанбой қараса, бошлиқ уни астойдил тинглаяпти. Илҳоми келиб кетди:

— Шу десангиз, дастурхонда йўқ нарсанинг ўзи йўқ. Паррак-паррак газакларни айтмайсизми... Анави жониворлар-чи, тур-тури билан. Жияним Америкадан мен учун атайлаб олиб келган «Виски»ни ҳам дастурхонга қўйган эдим. Туришини кўриб сўлагинг оқади, шишаси уч бурчак, беш-олти ордени, фахрий ёрлиқлари бор. Қўлингга олиб чайқасанг қулт-қулт қилиб овоз чиқаради...

Бошлиқ бу таърифларни эшитар экан, қулт этиб ютиниб қўйди.

Ҳусанбой давом этди:

— Шуларга қараб ўзимда йўқ қувониб турсам, лоп этиб хотинимга кеча эрталаб “ичмайман” деб берган ваъдам эсимга тушиб қолса бўладими. Биласизми, хўжайин, дунё кўзимга қоронғи бўлди. Лекин ўйлаб-ўйлаб чорасини топдим. Хотинимга ичмайман деб ваъда берганман, астойдил илтимос қилишса, мажбурлашса ҳам ичмайман, демаганман-ку. Тўғрими?

— Тўғри, тўғри, — деб юборди Суннат Азларович.

— Хуллас, анави ярамаслар келишди. Пиёлага қуйиб узатишганда, хотинга берган ваъдамни аста эслатиб, тил учида ичмайман, дедим. Нокасларни жиндек хиралик қилар, деб ўйлагандим-да. Қаёқда, шуни кутиб тургандек, “Унда ичмаганинг дуруст”, дейишдию ўзлари...

Шу жойга келганда, Ҳусанбойнинг кўзида яна ёш ғилтиллай бошлади. Хўжайиннинг ҳам аҳволи ундан яхши эмасди. Ҳусанбой ҳиқиллаб гапини аранг давом эттирди:

— Аблаҳлар, ҳамм-масини ичишди. Бир қултим ҳам қолдиришмади. На тихирлик қилишди, на зўрлашди.

— «Виски»ни ҳамми, — деб юборди Суннат Азларович кўзларини катта-катта очиб.

— Уни ҳам тинчитишди. Аламимга чидолмай қўлимга илинган шишани ерга урдиму чиқиб кетдим. Ахир, ўзбекда олинг-олинг, ширин қилиб беринг, қўлимни қайтарманг, деган гаплар бўларди-ку, хўжайин...

Бошлиқ ўрнидан туриб кетди.

— Ярамаслар. Шунчалик ҳам шафқатсизлик қилишадими? Умрим бино бўлиб бундай бағритошларни кўрган эмасман. Хафа бўлманг, ука, бу қилмишлари учун ҳам жавоб беришади. Ўзингиздан ҳам ўтганда, ука. Хотин деганга бўлар-бўлмасга ваъда берилавермайди.

Ҳусанбой ичини бўшатиб, аста ўрнидан турди. Эшик олдига келганида бошлиқ бирдан сўраб қолди:

— Ҳалиги... жиянингиз Америкага яна борса керак-а?

АБДУЛҲАМИД

ТЎЙЛАР МАМЛАКАТИ

Яна ланжман, яна мен лоҳас,
Камуйқулик боис авжим паст.
Ўтираман эринчоқ эснаб,
Чала ётган ишларни эслаб.
Битар деяман ишлар эртага,
Қасд қилгандек, лекин жўртгага
Яна таклиф қоғози бўлиб,
Яна чорлов овози бўлиб,
Менга қарши кўтаради бош
Тўйлардаги эрталабки ош!

Анвар ОБИДЖОН

ҲОМИЛАДОР ҚОРАКЎЗ ҚАЛАМ...

ЯНГИ ЎЗБЕК АЙТАДИКИ...

Кимдир ишни қилмоқда ҳал,
Ўрис буни «решает» дер.
Кимдир ишга ғов бўлса сал,
Ўрис буни «мешает» дер.

Ўзи бир иш бошлаб аммо,
Ўзи ғовдир Қурбоншайит.
Ҳа, «Шеф»имиз зап ажабо,
Ҳам решает, ҳам мешает.

ҚИЗ ВА ШОИР

Чақчақа қиз таманноланиб,
Чиқди чаманга ороланиб.
Бошга кийиб қўқони дўппи,
Шевасида бухороланиб.

Ҳар қадами — қаддига матлаб,
Ўпди чечак пойини, қутлаб,
Ўтса хиёл атрини ҳидлаб,
Қолди атиргул ҳаволаниб.

Ёноқлари ғунчани ёкди,
Кўргали сув тескари оқди,
Сувдаги ўз аксига боқди
Қиз ўзига тасанноланиб.

Пошнаси зулфига илингай,
Бол еса кўксинда кўрингай,
Сийнаси нозикки, тилингай —
Кўз қадашимдан яроланиб.

Бўлса у қиз самонинг моҳи,
Биз-да назм мулкининг шоҳи,
Боқиб бирон гўзалга гоҳи,
Мадҳ этамиз фуқароланиб.

БЕЧОРАҲОЛ

Сув сўра, кутма симоб,
Боғдаги фаввoрадан,
Қўй, қўним этма талаб,
Дайдифеъл овворадан.
Ёр, «вафо ноёб» деюрсан,
У, демак, бойларда бор,
Не вафо таъма қилурсан,
Мен каби бечорадан?

ОИЛАЛИ ОДАМ

— Нечук қадам олишинг чаққон,
Йўл бўлсин, ҳей «Шоири замон»?
— Уйда мени кутар бир санам —
Ҳомиладор қоракўз қалам...

ЭРКАКЧА ИЛТИЖО

Ўзинг бут қил,
О, Тангрим,
Эркакларнинг камини.
Эркакларга қўйиб бер
Хотинларнинг ғамини.

ЧОЙХОНА ГУРУНГЛАРИ

— Авваллари шолчага дастурхон ёзиб овқатланардик. Барака топкур шаҳарлик келиним сепига қўшиб “пианино” деган хонтахта ҳам олиб келибди.

* * *

— Кап-катта йигитсану, ҳалиям истадийўнада тўп тепиб юрибсан. Қачон эсинг кириб, карта ўйнашни ўрганасан?

* * *

— Сендаги энг катта камчилик шуки, сиёсий уқувинг йўқ. Агар сиёсий томондан пухта бўлганингда, Партов хасиснинг қизига совчи юборишдан олдин мен билан маслаҳатлашмасмидинг?

* * *

— Эскирган сочиқларни этигимга пайтава қилиб олдим. Бу ишнинг шу томони яхшики, ҳаммомга борадиган бўлсам, сочиқ кўтариб юрмайман.

* * *

— Пиёда қолдим, ошна. Бозорда эшаклар жуда қиммат бўпкетди. Қўшним сотаман деб турган “Тико”ни опқўя қолай десам, минишни билмайман.

* * *

— Вой чумчуқлар-ей! Пивани истакон чўқиштириб ичишга уялмайсанларми? Нима, бу канякмиди? Биз Кўклам полвон билан қасдма-қасдига пивахўрлик қилсак, пақирни пақирга уриштириб ичамиз.

ЧОЙХОНАГА ЁПИШТИРИЛГАН ЭЪЛОНЛАРДАН

Ҳурматли ота-оналар! Йигирма ёшдан ошган болаларингизни бундан буён муассасамизга етаклаб бормаслигингизни сўраймиз.

Қишлоқ боғча мудираси

* * *

Қиш ичи ҳомиладор бўлмаган хотинлар бир ҳафта муддатда қишлоқ шифохонасига келиб, текширувдан ўтишлари лозимлигини билдирамиз.

Мамажон-дўхтир.

* * *

Кейинги ҳафтадан бошлаб маҳалламиздаги тўйларда эри бор хотинларни ўйинга тортиш, отарчиларга юзталикдан йирик пул қистириш, жанжал чиққанида, бировнинг бошига бўшамаган шиша билан уриш қатъиян тақиқланади.

Маҳалла оқсоқоли.

Тўплаб юрувчи:
Баҳром ОБИДЖОН

ТУЗСИЗ ҚЎШИҚЛАРГА ШЎР ПАРОДИЯЛАР

«Қоши камалак,
Сочи жамалак
Ферузабону...»

Сочи сап-сариқ,
Найнов, ҳам ориқ
Ферузабону.
Бурни сал пучуқ,
Лабида учуқ
Ферузабону.
Қомати шамшод
Кўриб, дейман дод.
Ферузабону.
Ўламан сизсиз,
Қўшиғим тузсиз
Ферузабону.

«Лабингдан ўпай,
Сочларинг силай.
Жоним, сен билан
Мен бирга бўлай...»

Лабингдай ўпай.
Ўпмасам, ўлам,
Бағримни тилам.
Бошқалар ўпса,
Мен инфаркт бўлам.
Ҳўлдир болишим,
Аниқ ўлишим.
Маънисиз қўшиқ —
Бўлди нолишим.

«Қайсар боламан,
Рози қиламан.
Барибир мен
Сизни оламан...»

Бўйдоқ боламан.
Ўйга толаман.
Агар уйлансам,
Сизни оламан.
Куйлаб, толаман,
Ухлаб қоламан.
Тушимда ҳатто
Сизни оламан.
Ҳофиз боламан,
Ғўрман, чаламан.
Тўрт томон чопай,
Сени тез топай.
Панага тортиб,
Кучайиб кетсам,
Сизни оламан.

«Сочимдан кўп ошиғим,
Сен бўлмасанг, бошқаси...»

Ўша тун сен келмадинг,
Меҳмон бўлди бошқаси.
Жанжалимиз белгиси —
Пешонамнинг қашқаси.
Рўйхатда жазманим кўп,
Парво қилмайман сенга.
«Муҳаббатим — пок туйғу» деб,
Ақл ўргатма менга.
Ошиғим бисёр чунон,
Сен-чи, бола, пошёл вон...

Муқим ҚОДИР,
Бўз педагогика
коллежи ўқитувчиси

Жаҳонгир МИРЗО чизган расмлар

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, Адабиёт жамғармаси “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси жамоаси уюшма аъзоси, “Қишлоқ ҳаёти” газетаси бош муҳаррири Ўткир Раҳматга онаси
Пўлат ая Аҳадованинг
вафоти муносабати билан чуқур ҳамдардлик изҳор этадилар.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси уюшма аъзоси, “Звезда Востока” журнали бош муҳаррири Суҳроб Муҳамедовга синглиси
Маликахон Султонова
вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор қилади.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси уюшма аъзоси Нодира Рашидовага онаси
Роҳат Носир ҳожи қизи
вафоти муносабати билан чуқур ҳамдардлик изҳор қилади.

Бир гуруҳ дўстлари ва ҳамкасблари ёзувчи Исфандиёрга онаси
Хайрихон аянинг
вафоти муносабати билан чуқур ҳамдардлик изҳор қиладилар.

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ВА СПОРТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: “ШАРҚ” НАШРИЁТ-МАТБАА АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
ҲОМИЙ: “МАТБУОТТАРҚАТУВЧИ” АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ

Oʻzbekiston adabiyoti va san'ati

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона — 133-52-91, котибият — 136-56-48
Танқид ва адабиётшунослик бўлими: 136-56-50 *Ижтимоий ҳаёт бўлими: 133-49-93*
Санъат бўлими: 136-56-48 *Назм ва наср бўлими: 133-49-93*

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди.
Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.
Навбатчи муҳаррир — Нурбой ЖАББОРОВ
Навбатчи — Байрамали МУҚИМОВ
Саҳифаловчи — Шоҳруҳ ҚОСИМОВ

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмахонаси.
Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй
Босишга топшириш вақти — 20.00. Босишга топширилди — 21.00.

Газета Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 058-рақам билан рўйхатга олинган. Буюртма Г — 158. Ҳажми — 5 босма табоқ. Нашр кўрсаткичи — 222. Ташкилотлар учун — 223. 1 2 3 4 5 6

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ.
СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН